

Dedičské právo k urbárskej usadlosti od 18. storočia do buržoáznej revolúcie na Slovensku

Karol Rebro

1. Úvod

Okolo otázky dedičského práva poddaných pred buržoáznou revolúciou, najmä aj v období od ochranárskych poddanských reforiem až do legislatívnych úprav v rokoch 1836—40 v Uhorsku stále sa ešte vedie diskusia v odbornej právnehistorickej i historickej literatúre. V poslednej dobe nastoluje sa táto otázka v spojitosti s právami poddaného k užívanej usadlosti, s vyjasňovaním dispozičných práv poddaného k usadlosti alebo k pôde vôbec, a to nielen v odbornej spisbe našej, českej a slovenskej, ale aj v sovietskej, poľskej a maďarskej.¹ V diskusii sa neraz vynára otázka vlastníckeho práva k usadlosti, eventuálna deľba tohto práva medzi zeme pána a poddaného, otázka dedenia poddanskej usadlosti potomkami, predkami alebo bočnými príbuznými zomrelého poddaného, prípadne jeho testamentárnymi dedičmi, ďalej obsah dedičského práva žien, vdovského dedenia atď., atď. Nie medzi poslednými problémami je tu aj charakter právnej úpravy dedenia poddanského, najmä platnosť Tripartíta a jeho vzťah k partikulárnemu (miestnemu) zvykovému právu. O všetkých týchto a iných otázkach prejavuje sa značná nejednotnosť názorov, aj pokiaľ ide o pomery slovenské, resp. uhorské.² Možno aj v súčasnej dobe počuť ešte názory, že strohé stanovisko Verböczyho Tripartíta III, tit. 30, upieraajúce poddanému akékoľvek trvalejšie právo k užívanej pôde, bolo už v 18. storočí prekonané právnou praxou a obyčajom, že sa vyvinul akýsi druh poddanského pozemkového vlastníctva a poddanskej právnej spôsobilosti vlastníť pôdu, a že vo veci práv poddaného k pôde nebolo už smerodajné Tripartítum a že dovolávanie sa Tripartíta je skutočnosťou predovšetkým politickou a nie právnou. To všetko len dokladá potrebu zaoberať sa týmito otázkami.

¹ Prehľad najnovšej literatúry v tomto smere pozri v štúdiu K. Rebro, *K otázke práv poddaného k usadlosti do roku 1848*, Historické štúdie, VIII, str. 69 a n.

² Pozri Vl. Procházka, *Bratislavská rozprava o alodisaci poddanské půdy a dědicím právu poddaných na Slovensku v 18. století*, Právěhistorické studie, 1958, 296 a n.; K. Rebro, *K niektorým otázkam osvietenenských poddanských reforiem na Slovensku*, Historický časopis SAV, 1962, str. 423—439.

V tejto spojitosti boli v literatúre vyslovené protichodné názory aj na otázku dedičského práva k nehnuteľnostiam, a konkrétne aj k užívanej urbárskej usadlosti. Pozrime sa aspoň na niektoré z týchto názorov.

Najvýraznejší z nich vyslovila uhorská Kúria,³ podľa ktorého poddaní nemali k urbárskej usadlosti žiadne dedičské právo v pravom slova zmysle, aj keď sukcesia do držby usadlosti diala sa podľa dedičských zásad. K tomuto stanovisku sa približuje aj Berzeviczy,⁴ keď so zreteľom na Trip. III, tit. 30 § 7 hodnotí poddaného na usadlosti len ako večného námezdného robotníka, ktorý po ochranárskych reformách má koniec koncov iba jediné právo voči zemepánovi, totiž sťažovať sa.

Niektorí naši historici⁵ priznávajú poddanému dedičské právo k držbe usadlosti, iní⁶ dokonca právo emfyteutické.

Podľa Szlemenicsa⁷ urbársky poddaný bol užívateľom usadlosti, pričom jeho zákonní dedičia dedili aj usadlosť, ale sám nemal právo disponovať ňou v testamente.

Husztý,⁸ ktorý pôsobil za Márie Terézie, považoval aj po urbárskej reforme poddaného len za prekaristického (teda tým menej dedičného) uzufuktuára.

Na začiatku 19. storočia Pfahler⁹ pod vplyvom štátnych ochranárskych záujmov, premiešaných prirodzenoprávnymi a rímskoprávnymi prvkami, i pod vplyvom snemovej diskusie okolo zák. čl. 35/1791 popiera už iba prekaristický charakter práva poddaného k usadlosti a priznáva mu trvalé, osobné a odplatné požívacie právo, lebo poddaný nemohol byť z usadlosti odstránený, ak sa riadne správal a plnil svoje povinnosti voči zemepánovi a štátu. A keďže poddaný mal len osobné požívacie právo k usadlosti, nemohlo ono prechádzať na jeho dedičov.

³ Pozri Dárday, Döntvénytár, r. I. VIII, 175; rovnako J. Horák, *Urbárske a príbuzné pomery na Slovensku*, Praha 1932, 20, 22 a n.; tiež spomenutú diskusiu — Vl. Procházka, *Bratislavská rozprava o alodisaci poddanske půdy a dědickém právu poddaných na Slovensku*, Právněhistorické studie, 1958, 296 a n.

⁴ Berzeviczy, *De conditione et indole rusticorum in Hungaria*, 1804, 48 n.

⁵ D. Rapant, *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*, I, Bratislava 1953, 7; J. Mészáros, *Štúrov boj proti feudalizmu*, Historický časopis SAV, IV, 1958, 7.

⁶ A. Špiess, *Sociálne rozvrstvenie obyvateľstva Nitranskej stolice v polovici 18. storočia*, Historický časopis VI, 1958, 49, 57.

⁷ Szlemenics, *Elementa juris Hungarici iudicarii civilis I*, Posonii 1829, 188, 190, 205.

⁸ Husztý, *Jurisprudentia practica* I, 2. vyd., 10 a n.

⁹ Pfahler, *Jus Georgicum* I, Keszthely 1820, 36 a n., 27: „Cum vita coloni usufructus fundi colonialis cessat, adeoque ad haeredes non transit; jus enim successionis sine dominio utili intellegi non potest, quo tamen subditus caret. Reviviscit igitur jus Domini terrestris, ad fundum colonicalem alium illocandi. Hoc ex natura ipsius usufructus fluit.“

P a u l y¹⁰ dovolávajúc sa Tripartíta a kráľ. rezolúcie priznáva poddanému len mercom laboris, investície do meliorácií a stavieb na usadlosti, teda hnuteľnosti a ususfructus usadlosti, ktorú ale drží jure dominali a testamentárne môže teda disponovať len o hnuteľnostiach.

M a i l a t h¹¹ po urbárskych zákonoch z roku 1836 priznával dedičom poddaného len dedičské právo k árendálnemu pomeru, v ktorom sa poručiteľ nachádzal.

V novšej dobe Ferenc E c k h a r t¹² výslovne priznáva synom a dcéram poddaného dedičské právo na hnuteľnosti i nehnuteľnosti (usadlosť). K podobným záverom vyúsťuje aj názor M. S a r l ó s a,¹³ lebo poddanému vraj patrilo úžitkové vlastníctvo na usadlosti a Trip. III. tit. 30 bola v 18. storočí už len fikcia, ale aj pôvodný zmysel tohto ustanovenia nebol vyjadriť sa o dedičskom práve poddaných, ale len zabezpečiť zemepánovi výhodný výkup nehnuteľností užívaných poddaným.

Takto by sme mohli pokračovať v uvádzaní najprotichodnejších názorov ohľadne dedičského práva k nehnuteľnostiam a osobitne k usadlosti z literatúry staršej i novšej. Takmer všetky úvahy v tomto smere vychádzajú a opierajú sa len o stručné ustanovenia Tripartíta alebo o sporadické iné všeobecné právne úpravy, ale až na nepatrné výnimky neprihliadajú ku skutočnej právnej praxi. Domnievam sa, že z hľadiska právnehistorického nie je tak dôležitá skutočnosť, ktorý z mnohých možných výkladov všeobecných zákonných noriem je správny, ktorý z nich viac alebo menej odpovedal zámerom zákonodarcu alebo potrebám života, ale že rozhodná a podstatná je tu skutočnosť, ako tieto normy vykladala prax, ako ich teda prax uvádzala do života a v záujme ktorej triedy sa tak dialo. Vedľa odbornej literatúry usilujeme sa preto prihliadnuť v čo najširšej miere k právnej praxi, ako sa ona prejavovala v zemepanských inštrukciách, ale najmä v rozhodnutiach konkrétnych dedičských prípadov na panských stoliciach a na župných sedriách, kde boli všetky rozhodnutia panských stolíc ex offio predkladané na revíziu.

Naše úvahy koncentrujú sa na obdobie druhej polovice 18. storočia, kedy došlo k významným urbárskym a poddanským reformám za Márie Terézie a Jozefa II. aj k významným rozhodnutiam uhorského snemu v tomto smere (najmä zák. čl. 35/1791) a na prvú polovicu 19. storočia až do bur-

¹⁰ P a u l y, *Constitutio rei urbanae*, Viennae 1817, 169. Podobne J. V. J u n g, *Darstellung des ungarischen Privat-Rechtes*, 2. vyd., I, Wien 1827, 126 § 311.

¹¹ M a i l a t h, *Das ungarische Urbarsystem oder des Grundherrn u. des Bauers Wechselverhältniss in Ungarn*. Pest 1838. 6.

¹² F. E c k h a r t, *Magyar alkotmány és jogtörténet*, Budapest 1946, 206: „Telkét és ingóit fial és leányai örökölték a szolgáltatásokkal együtt ...”.

¹³ M. S a r l ó s, *A magyar jobbágytelek tulajdonjogi viszonyai 1848 előtt*. Separát z Acta facultatis politico-iuridicae universitatis Budapestiensis, I, fasc. 1, Szeged 1959, 8 a n., 11, 13 a n.

žoáznej revolúcie roku 1848, v ktorom období boli na sneme prijaté nové urbárske úpravy (1836) a najmä po prvý raz v histórii bolo systematicky a podrobne upravené dedičské právo po poddaných (1840). Chceme sa pritom venovať predovšetkým základným otázkam dedičského poddanského práva. Za také treba nesporne považovať, kto a za akých podmienok prichádzal do úvahy ako zákonný alebo testamentárny dedič a ďalej čo bolo predmetom dedenia, čo bolo náplňou pozostalosti ako majetkového substrátu dedičských práv. Treba si hneď v tejto spojitosti uvedomiť, že tieto otázky nestoja proste vedľa seba, že sú v uhorskom feudálnom poriadku skomplikované tým, že nie všetci dedičia (mužského a ženského pohlavia) boli právne rovnako spôsobilí dediť a že aj v pozostalosti robil sa významný rozdiel medzi majetkom zdedeným a poručiteľom nadobudnutým, medzi majetkom otcovským a materským, medzi nehnuteľnosťami urbárskymi a neurbárskymi (klčoviská, vinice).

2. Zákonné dedenie mužských potomkov

Tripartitum III, tit. 29 vyslovuje zásadu, podľa ktorej synovia a slobodné dcéry nastupujú rovným právom do otcovho hnutelného i nehnuteľného majetku; ohľadne dcér vydatých za života otcovho sa hovorí, že zo zdedených hnutelností majú dostať čiastku podľa stavu v čase vydaja, z nadobudnutých iba primeranú svadbu s výbavou.

Zemepánska prax túto zásadu najmä ohľadne nehnuteľností pozmenila.

Už v 18. storočí možno konštatovať ustálenú zásadu vylúčiť z dedenia nehnuteľností ženské potomstvo a tieto rezervovať v prospech potomstva mužského. Kolonikálny majetok majú dostať rovným dielom iba synovia, prípadne mužské potomstvo (vnuci atď.).¹⁴

V tomto duchu niesli sa aj panské inštrukcie úradníkom, ktoré bez dovolenia zamepána zakazovali rozdeľovať usadlosti medzi rodičmi a deťmi,

¹⁴ Štátny archív (ďalej len ŠA) Bytča- panstvo Pruské, sign. I/72 — Bohunice: rozdelenie pozostalosti po O. Mičkovi 20. 12. 1777 a po Št. Mazanovi 14. 5. 1789; Štát. slov. ústredný archív (ďalej ŠSÚA) Bratislava — fond Žrdody, Hlohovec — Prot. Sedis Dominallis Pleštany z 19. 8. 1797, No 10 a Prot. S. Dominallis Chtelnica (Vettencz) z 28. 8. 1797, No 3; tamže — Prot. S. Dom. 1829: conscriptio sirôt osady Červeník (Vörösvár) z 9. 5. 1832 (rod. Kovarsky); ŠA Levoča — fond Mariássy Sp. Hrušov, sign. B I-a/10 z 28. 5. 1838 prípad A. Hornyak; tamže — sign. B. I-a/10: ocenenie odúmrite po M. Tkáčovi z 12. 5. 1840 a po M. Hornyakovi z 30. 3. 1845 — oba prípady smrti pred zák. čl. 8:1840; ŠA Nitra — panstvo Krakovany, Proth. XVI, 1831 No 67 (dediči vnuci a pravnuci) a No 90 (dcéram nepatrí sukcesia do urb. usadlosti); tamže — panstvo Močonok, Prot. S. Dom. 1832 No 32: syn neschopný hospodáriť odstúpil usadlosť s panským súhlasom mužskému príbuznému a No 43: ani jediná dcéra nemôže prevziať usadlosť. — V štúdiu uvádzané panstvá Krakovany, Močonok, Lukáčovce, Nitra a Radošina patrili nitrianskemu biskupstvu.

alebo medzi bratmi a sestrami.¹⁵ Csáky prikázal svojim úradníkom, že uprázdnené (smrťou alebo odsťahovaním) usadlosti majú bezodkladne osadiť, a to v prípade, že zomrelý poddaný zanechal synov alebo vydaté dcéry, mali najprv vypočuť strany a richtára a potom rozhodnúť, ktorému z detí sa odovzdá usadlosť, pričom sa mal brať zreteľ na mravnú stránku a na predpoklady (schopnosť, materiálne možnosti) viesť hospodárstvo. Usadlosť môžu dovoliť rozdeliť len v najkrajnejšom prípade. To dieťa, ktoré prevezme usadlosť, má z nej vyplatiť ostatné, konkrétne z budov, zo záprahov a ostatného dobytku a hnuťelností, pričom pri budovách nemá sa rátať panstvom poskytnuté drevo na stavbu.¹⁶

Keď je viac rovnako oprávnených mužských dedičov, dedia podľa hláv, ak sú z rôznych stupňov, podľa kmeňov.¹⁷ Ich dedičský nárok nemožno však chápať ako nárok na príslušný diel in natura, teda nárok na reálne rozdelenie usadlosti, ale len ako nárok na spoločné hospodárenie a užívanie v príslušnom pomere.¹⁸ Tento nárok potomkov je zabezpečený aj priznanou im právnou možnosťou vymáhať na tretích osobách protiprávne okupovaný majetok ich predkovi (otcovi alebo dedovi).¹⁹

Ale v praxi ani dedičský nárok mužských potomkov nebol vždy naprosto pevný a zemepánom rešpektovaný. Tak Oravské panstvo raz uznávalo „ius paternum“ na usadlosť synov, zdržujúcich sa na neznámom mieste, pred macochou,²⁰ neskôr však nepripustilo emigrovavšieho syna na usadlosť po otcovi, napriek tomu, že sa z emigrácie vrátil.²¹

Rovnako kolísala právna prax v otázke dedičského nároku nezletilých synov na usadlosť. Ich nezletilosť a teda neschopnosť dočasná hospodáriť ich nijako neoslobodzovala od povinnosti postarať sa o obrábanie usadlosti a od plnenia štátnych a zemepánskych bremien. Pre taký prípad neraz poručiťel v testamente vybral im poručníka, a pokiaľ tak nespravil on, zariadil veci sám zemepán. Poručník obrábal za nezletilcov usadlosť, dokiaľ dorástli a stali sa schopnými samostatne hospodáriť.²²

¹⁵ ŠA Prešov — fond Drugeth, Humenné, — A/108: inštrukcia z 25. 1. 1795.

¹⁶ ŠA Levoča — fond Csáky, Hodkovce — sign. XV/17: inštrukcie pre úradníkov v 18. a 19. stor.

¹⁷ ŠA Nitra, panstvo Krakovany, Proth. XVI, 1831 No 67 (vnuci a pravnucci) a tamže, panstvo Močonok, Proth. XLVII, 1837, No 86 (bratanci).

¹⁸ ŠA Nitra, panstvo Lukáčovce, Proth. X, 1830, No 103 (dedičia - bratia nevedeli sa zhodnúť v hospodárení), a tamže — panstvo Močonok, Proth. XLVII, 1837 No 86 (bratanci).

¹⁹ ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/72: Bohunice — prípad delby z 20. 12. 1777 po O. Mičkovi; ŠSÚA — panstvo Žrdšdy, Hlohovec — Prot. S. Dom. v Piešťanoch 19. 8. 1797, No. 9.

²⁰ Tamže — fasc. 91 No 4: conscriptio caducitatum in poss. Vitanova 1741 (prípád M. Gabaru).

²¹ ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 40: Prot. caducitatum 1833—34 (prípád J. Jilimka zo Sucheľ-Hory z 1821).

²² ŠA Bytča — panstvo Pruské, Acta S. Dom., sign. KP-71/73: Prot. causarum subdi-

Avšak nie vždy sa našiel tútor, ktorý by bol ochotný starať sa o hospodárenie na poručencovej usadlosti. Neraz v takomto prípade bolo rozhodnuté dať celú usadlosť do árendy dotiaľ, kým dedičia dosiahnu zletilosť.²³ Ak ani takýmto spôsobom nebolo možné zachovať usadlosť alebo hospodárstvo pre nezletilé siroty, mala sa pozostalosť speňažiť a usadlosť iure dominanti odovzdať vhodnému hospodárovi.²⁴ Neraz však panstvo nerobilo si v tomto smere starosti a v prípade nezletilých dedičov proste voľne naložilo s usadlosťou bez ohľadu na ich dedičské oprávnenia.²⁵

István Szabó²⁶ píše, že nezletilci podržovali si svoje právo na usadlosť po otcovi, lebo nebolo ich ani možno od nej odtrhnúť v dôsledku ich večnej viazanosti, že ich nebolo možno od nej odtrhnúť ani v prípade, že sa z usadlosti vysťahovala ich matka (vydala sa znovu) a že nezletilci chlapci museli zostať na panstve, aj keď zostávali ako siroty celkom sami. S tým v takejto formulácii nemožno súhlasiť, lebo sa tu presne nerozlišuje medzi dvoma eventualitami. Áno, nezletilci v dôsledku otcovej poddanskej, prípadne dokonca nevoľníckej viazanosti museli zostať v uvedených prípadoch vo vrchnostenskom zväzku otcovho, teda aj ich zemepána; ale nemuseli zostať takto nevyhnutne na usadlosti otcom obrábanej a užíwanej. Tu sa vychádzalo z inej právnej úvahy. Asiže zo zásady, že colonus nie je vlastníkom usadlosti, ale vlastníkom odmeny za svoju prácu, preto v prípade uvoľnenia usadlosti smrťou hospodára môže zemepán usadlosť voľne prideliť inému vhodnému hospodárovi v zmysle svojho slobodného a výlučného zemepánskeho práva, berúc pritom do ohľadu len svoje a kontribučné záujmy.²⁷

Preto bolo dôležité pri inventarizácii pozostalosti prešetriť nielen, čo všetko v majetku poručiť zanechal, či prípadne vdova je schopná sa-

tela Dni Oroszlyánkeő z 2. 11. 1831 (rod. A. Majerko z Bohuníc); ŠA Nitra — panstvo Močenok, — Prot. S. Dom. 1832, No 15; tamže — Proth. XLVII z 13. 2. 1837, No 151 a 152; ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/84 — Ilava (zmluva J. Galku zo Sedmerovca z 21. 2. 1841 o prevzatí tutorstva a usadlosti).

²³ ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/85 — Ilávka (prípád dedičov po Jánovi a Ondrejovi Mitsko z 25. 4. 1843); tamže, sign. I/84 — Sedes orphanalis z 22. 6. 1847, prípad 9 (po A. Zahradníkovi z Prejtej).

²⁴ ŠA Bytča — panstvo Pruské, Acta S. Dom. sign. KP — 71/73: Prot. causarum subditelae Dni Oroszlyánkeő z 27. 7. 1831 (nezletilci po J. Kvasničkovi z Vršateckého Podhradí); ŠA Nitra — panstvo Močenok, Proth. XLVII z 13. 2. 1837, No 151 a Proth. XXXIV z 10. 11. 1834 No 86.

²⁵ ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 4: conscriptio caducitatum in poss. Vitanova 1741 (nezletilci po J. Drozdovi, po J. Mišudovi, po M. Karasovi); ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/74 — Sedmerovce (nezletilci po J. Holíčkoví z 26. 10. 1804); ŠA Levoča — fond Mariássy, Spišský Hrušov, sign. B 1-a/10 (nezletilci po J. Kulbachovi zo 14. 3. 1838).

²⁶ I. Szabó, *A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában*, Budapest 1947, 33 a n.

²⁷ ŠA Nitra — panstvo Nitra, Sedes Dom. v Nitre — Proth. II z 19. 7. 1828, No 1 (potvrdené sedriou 27. 2. 1829).

mostatne na usadlosti hospodáriť, ale najmä aj, či zostali siroty, akého pohlavia a veku, aké sú vyhliadky, že z nich bude hospodár vhodný prevziať neskôr usadlosť a pod.²⁸

Zemepán však nebol ani povinný nechať viacerých mužských dedičov spoločne hospodáriť na usadlosti a mohol hneď rozhodnúť, ktorý zo synov má prevziať celú usadlosť a vyplatiť z pozostalosti ostatných.²⁹

Ak po otcovi dedili deti z prvého a druhého manželstva, mali v zásade tiež rovnaké dedičské právo. Avšak aj tu bolo celkom na zemepánovi, z ktorého manželstva synovi odovzdá sa usadlosť, pravda s tým, že preberateľ usadlosti bonifikuje ostatným dedičom-súrodencom ich nároky z budov, z iných meliorácií alebo z hodnoty klčovísk.³⁰

Na mimousadlostné pozemky (klčoviská, vinice)³¹ neplatili tieto zásady, tu vedľa synov dedia rovným dielom i nevydaté dcéry a všetci majú nárok na reálny diel. Ba ako zákonní dediči prichádzajú do úvahy aj boční príbuzní.³²

Nezákonné, mimomanželské potomstvo („*naturales tantum*“) nededí ani po otcovi, ani po matke (Trip. II, tit. 62).

3. Zákonné dedenie ženských potomkov

Podľa už uvedeného ustanovenia Tripartita III, tit. 29 mali nevydaté dcéry dediť nehnuteľnosti rovným právom so synmi. Niektorí autori³³ tvrdia, že táto zásada sa v praxi zachovávala ešte aj v 17. storočí, že dokonca rovnako so synmi dedili aj usadlosť, zatiaľ čo vydaté boli pripustené len k dedeniu mimousadlostných pozemkov (za predpokladu, že aj manžel bol v zemepanskej jurisdikcii). Ale už v 18. storočí bola táto Verböczyho zásada zmenená v tom zmysle, že ženské potomstvo je vylúčené zo sukcesie do urbárskej usadlosti.³⁴ Ba vôbec všetky zdedené nehnuteľnosti, ako tvrdí P. Prileszky,³⁵ boli vyhradené *jure rusticano* len muž-

²⁸ ŠA Prešov — fond Drugeth, Humenné, sign. A - 108: inštrukcia Csákyho z 25. 1. 1795.

²⁹ ŠA Nitra — panstvo Nitra, Prot. S. Dom. 1816—1825, zv. XVIII, No 65 (synovia po J. Szorádovi zo Žirian — 30. 3. 1807).

³⁰ ŠA Nitra — panstvo Nitra, Proth. II. z 19. 7. 1828 No 1.

³¹ ŠA Nitra — panstvo Nitra, Prot. sedium dominalium 1816—1825, XVIII, No 65 (vinica); tamže — Prot. sedium dominalium 1832, No 25 (vinica).

³² ŠSOA Bratislava — panstvo Ľudovít Hlohovec — Prot. sedis Dominalis v Pleštanoch 19. 8. 1797, No 6 (klčovisko).

³³ Pozri napr. I. Szabó, c. d., 32 a n.

³⁴ Tamže; tiež P. Prileszky, *Summarium discursus de caducitatibus colonorum et aliorum ignobilium ac in eorundem substantia, Dominorum Terrestrium successionis iuribusque nonnullis eatenus Dominos Terrestris respicientibus*, 1738, tit. 11 (práca zostala v rukopise — Archív Slov. nár. múzea v Martine — fond rod. Prileszky — vedecké práce P. Prileszky, fasc. III, č. 12).

³⁵ Tamže.

skému potomstvu, a dcéry sa mohli dedičsky účastniť len na polovici nadobudnutých nehnuteľností. Pravda, tento ich nárok mohol zemepán vykúpiť legálnym ohodnotením, tj. platil len merces laboris alebo investície, nie však plnú kupnú alebo záložnú sumu. Z hnutelností otcom nadobudnutých majú slobodné dcéry len nárok na „honestam et condecitem emaritationem“, a ak tu bratov nebolo, dedia rovným dielom polovicu nadobudnutých hnutelností, prípadne aj s matkou-vdovou a vydatými sestrami, ak tieto pri vydaji neboli uspokojené. Zo zdedených hnutelností má sa im dostať riadny pomerný podiel.³⁶ Tak ako vdova aj slobodné dcéry majú s ňou rovnaké dočasné požívacie právo na usadlosti a to až dotiaľ, dokiaľ sa nevydajú.³⁷

Súdna prax nám vcelku potvrdzuje uvedené zásady už od 18. storočia. Tak predovšetkým, že ženskému potomstvu nepatrí sukcesia na koloniálnu usadlosť ani v prípade, že nebolo po poručiteľovi mužského potomstva.³⁸

Časté boli prípady, že po poručiteľovi zostala vdova so slobodnými alebo ešte nezletilými dcérami alebo že zostali len takéto dcéry. V takomto prípade bolo treba zabezpečiť jednak obrábanie usadlosti, jednak zaopatrenie vdovy a sirôt. Potreby vdovy a sirôt právne malo zabezpečiť dočasné požívacie právo na usadlosti. Panské stolice riešili takéto situácie z hľadiska čo najvhodnejšieho uspokojenia potrieb pozostalých členov rodiny v spojitosti s obrábaním hospodárstva. Preto v zmysle ich dočasného požívacieho práva nechávali vdovu s dcérami alebo samy dcéry na usadlosti, pokiaľ boli schopné zabezpečiť jej obrábanie a plniť panské a kontribučné povinnosti. Nechávali ich v týchto prípadoch na usadlosti až dotiaľ, kým sa stali zletilými alebo sa vydali. Až potom spravidla panstvo definitívne rozhodlo o osude usadlosti, najmä tiež či išlo o odúmrt' alebo nie.³⁹

Prvoradý však bol záujem na obrábaní usadlosti. Ak pozostali po zomrelom poddanom (totož vdova a slobodné dcéry) neboli podľa presved-

³⁶ Tamže; Kövy, *Elementa jurisprudentiae Hungaricae*, Cassoviae 1800, 247.

³⁷ P. Prileszky, c. d., tit. 11.

³⁸ ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 11: caducitates 1750 (pozostalosť po J. Dieškovi); tamže — panstvo Pruské, Acta S. Dom., sign. KP-71/73: Prot. causarum subditelae z 2. 11. 1831 (pozostalosť po A. Majerkovi z Bohuníc); ŠA Nitra — panstvo Krakovany — Proth. S. Dom. XVI, zo 6. 6. 1831, No 67; tamže — panstvo Močenok — Proth. S. Dom. 1832 No 10—11: „... quandoquidem faemineo sexui successione in fundis colonialibus immobilibus non competente ...“; tamže — No 43.

³⁹ ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 11: caducitates 1750 (pozostalosť z 1748 po A. Bula z Ústia a po J. Karasovi v Vitanovej — keďže obrábali, ponechali sa im usadlosti); rovnako pozostalosť 1749 po M. Krištofčákoví z Osady; tamže — fasc. 91 No 13 (po A. Štefánicovi zo Zázrivej vdova vyplatila odúmrt'), No 26 (rovnako 1765 po J. Žigmonovi z Dolnej Zubrice). Tiež ŠA Prešov — fond Drugeth, Humenné, sign. A — 108: inštrukcia z 25. 1. 1795.

čenia panstva schopné riadne usadlosť obrábať, naložilo s ňou celkom voľne podľa svojho uváženia. Tak napríklad panstvo dalo usadlosť do obrábania bratovi poručiťa,⁴⁰ alebo sa odpredala tútorovi dcér⁴¹ alebo cudzím osobám s tým, že zaplatili sa dlhy a zvyšok sa uložil na úroky, z ktorých sa hradili potreby nezletilej dcéry, príp. aj vdovy,⁴² alebo po vyplatení vdovinej koakvizície, druhá polovica sa rozdelila medzi slobodné dcéry a zemepána, tomuto titulom odúmrite, oným titulom emaritácie (kvartalicium)⁴³ alebo sa síce vyriekne, že pozostalosť je odúmrfou, ale pozostalá vdova a dcéry ponechávajú sa na nej až do smrti vdovy, príp. vydaja dcér,⁴⁴ alebo konečne sa na usadlosti natrvalo ponecháva vdova alebo dcéra, napriek tomu že sa vydala, ak sa panstvu vyplatila odúmrf.⁴⁵ Ale aj keď urbárska pozostalosť sa dcéram nezachovala, podržali in natura prípadné klčoviská, tak ako sme sa s tým stretli u mužského potomstva.⁴⁶

Časté boli prípady, že poručiťa nemal synov, len dcéru, ktorá vydatá žila a pracovala spolu s manželom na otcovom hospodárstve. Keďže dcéra nemala nárok na sukcesiu na urbársku usadlosť, stala sa pozostalosť po otcovej smrti odúmrfou, pravda, po odrátaní dcérinho nároku na vystrojenie svadby a veno. V takýchto prípadoch spravidla panské stolice vzali zreteľ na „spravodlivosť“ (aequitas), hodnotiac skutočnosť, že dcéra s manželom (zaťom) po dlhšiu dobu niesli vlastne bremeno hospodárenia („onus oeconomiae“), že otcovo hospodárstvo často zachovali, ba aj rozmnožili a preto zaťovi z rozhodnutia zemepána priznávala sa ako mzda polovica pozostalosti, pričom druhú polovicu mal tento vyplatiť panstvu titulom odúmrite.⁴⁷

Pokiaľ sa dcéry ešte za života rodiča vydali a odišli z jeho domácnosti, treba rozoznávať, či ich nároky boli už uspokojené alebo nie. Tieto nároky spočívali v emaritácii (vystrojenie svadby a veno) primeranej majetkovým

⁴⁰ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 18: caducitates 1757 [usadlosť po J. Mročekovi z Mútneho — brat vyplatil odúmrf].

⁴¹ ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/78 — Mikušovce.

⁴² ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 13: caducitates 1752 [prípád pozostalosti po J. Kanyíkovi z Lokče].

⁴³ Tamže, No 18: caducitates 1757 [pozostalosť po A. Pastakovi z Chyžnej].

⁴⁴ Tamže, No 19: caducitates 1758 [pozostalosť po J. Holmíkovi zo Slanice].

⁴⁵ Tamže, No 14: caducitates 1753 [pozostalosť po M. Banásovi z Rabčice a pozostalosť po Št. Gajdošovi z Krivej]; No 25: caducitates 1764 [pozostalosť po manželoch K. a J. Kovalových z Brezovice].

⁴⁶ Tamže, No 20: caducitates 1759 [pozostalosť po M. Podobákovi z Bobrova].

⁴⁷ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 11: caducitates 1750 [pozostalosť 1740 po M. Štefanákovi a po A. Usfanovi z Bobrova, pozostalosť z 1748 po J. Jurinovi z Brezovice]; tamže, No 13: caducitates 1752 [pozostalosť z 1745 po J. Filovi zo Zaškova a pozostalosť z 1751 po M. Adamčikovi z Bobrova]; tamže, No 14: caducitates 1753 [pozostalosť 1752 po J. Dúdrovi]; tamže, No 25: caducitates 1764 [pozostalosť po J. Kovalovi z Brezovice].

možnostiam rodiny v čase vydaja. Ak tieto ich nároky boli už uspokojené, po smrti rodiča neprichádzali viac do úvahy ako dedičky. Preto ak nebolo iných potomkov, pozostalosť stávala sa odúmrtou.⁴⁸ Ak však nároky vydatej dcéry neboli za života rodiča uspokojené, musia ich uspokojiť ostatní mužskí dedičia, a ak ich niet, majú sa jej vyplatíť z pozostalosti.⁴⁹

Ohľadne viníc a klčovísk mali aj vydaté dcéry rovnaký nárok s mužským potomstvom, a ak neboli v tomto smere za života rodiča uspokojené, mali nárok na vydanie reálneho dielu po smrti rodiča.⁵⁰

Pochopiteľné aj keď dcéram nepatrila sukcesia do urbárskych usadlostí, zemepán ich mohol na usadlosti ponechať zo svojej moci⁵¹ a prípadne aj bez vyplatenia odúmrtie.⁵²

4. Zákonné dedenie osvojenčov

Aj uhorské šľachtické právo poznalo inštitúciu osvojenia (adopcie), podobne ako skoro každý právny poriadok. Pre oblasť poddanských pomerov nebolo žiadneho právneho ustanovenia. Použiť aj na poddaných v tomto smere obdobu šľachtickej úpravy, bolo by znamenalo prakticky obmedziť, ba vylúčiť v konkrétnom prípade zemepánske odúmrtné právo. V zásade preto bolo možno pripustiť poddanskú adopciu podľa obdoby šľachtického uhorského práva len za podmienky, že s ňou súhlasil zemepán osvojiteľa.⁵³

V poddanských pomeroch nebol zriedkavý prípad bezdetnej rodiny (alebo sa potomstvo nenarodilo, alebo v detskom veku ešte zomrelo). Keď nemal potomstva, chýbali hospodárovi na usadlosti pracovné sily. Usiloval sa nahradiť si ich osvojením. Preto spravidla už za života bral si chovanca (chovanicu), aby mu pomáhal na hospodárstve, aby ho dochoval a za odmenu mal sa chovanec účastniť na dedení pozostalosti po ňom. V praxi

⁴⁸ ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 11: caducitates 1750 (pozostalosť po M. Gorekovi, 1743 a po M. Oravčanovi z Chyžného, 1748); tamže, No 13: caducitates 1752 (pozostalosť po M. Adamčíkovi z Bobrova a po J. Dudovi zo Zázrivej); ŠA Nitra — panstvo Nitra, Proth. S. Dom. 1832 No 31 (pozostalosť po J. Törökovi) a No 43 (pozostalosť po Št. Tothovi z Hornej Kráľovej); tamže — panstvo Močenok, Proth. XLVII z 13. 2. 1837 No 151 a 152.

⁴⁹ ŠSŮA Bratislava — fond Žrdody Hlohovec, Prot. S. Dom. v Chtelnici 25. 8. 1797 No 3.

⁵⁰ ŠA Nitra — panstvo Lukáčovce, Prot. X z 18. 1. 1830 No 105; tamže — panstvo Močenok, Prot. XLVII z 13. 2. 1837 No 99.

⁵¹ ŠA Nitra — panstvo Krakovany, Prot. XVI, 1831, No 90; tamže — panstvo Močenok, Proth. XLVII z 13. 2. 1837 No 92; ŠA Prešov — fond Dougeth, Humenné — A/108 (inštrukcie z 25. 1. 1795).

⁵² ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 16: caducitates 1755 (pozostalosť po M. Parimukovi z Liesku).

⁵³ P. Prileszky, c. d., tit. 5.

stretávame sa s tým, že zemepán dal síce poddanému súhlas na vzatie si chovanca a ponechal ho aj po smrti poručníka na usadlosti, avšak osvojenec musel panstvu vyplatiť odúmrt'.⁵⁴ Častejšie však boli prípady, že bezdetný poddaný vzal si k sebe chovanca (chovanicu) ešte skoro za života a bez súhlasu zemepána, ale záležitosť osvojenia riešil až v testamente, v ktorom pozostalosť zanecháva chovancovi a žiada súhlas zároveň od zemepána. Panstvo spravidla takúto adopciu za plne účinnú neuznalo, ponechalo iure dominali osvojenca na usadlosti len za podmienky vyplatenia odúmrt', uznávajúc ale pritom platnosť testamentu ohľadne polovice nadobudnutého majetku.⁵⁵

Zemepáni teda prakticky rešpektovali zotrvávanie chovancov (osvojenecov) na poddanskej usadlosti, ale panské odúmrtné práva zostali tým nedotknuté. Zemepán tým nič nestrácal, naopak získaval hospodára na usadlosť, poručník získal za svojho života pomocníka na hospodárstvo, a konečne osvojenec (chovanec) získal reálnu vyhliadku, že zostane na usadlosti a že za svoju pomoc poručníkovi zdedí časť jeho nadobudnutej pozostalosti.

Podľa Trip. III, tit 30 § 4 mohol poručník v testamente ustanoviť nezletilému zákonnému dedičovi aj substitúta pre prípad, že by nezletilec zomrel pred dosiahnutím zletilosti. Z l i n s z k y⁵⁶ v tejto spojitosti usudzuje, že poddaný ustanoviac za substitúta vhodného hospodára, ktorý zároveň pred zletilosťou dediča sa staral o obhospodarovanie usadlosti, zabránil, aby zemepán mohol v takomto prípade naložiť s usadlosťou na škodu nezletilého zákonného dediča. Treba ale poznamenať, že v praxi sme sa s takýmto prípadom substitúcie vôbec nestretli, a keby bol poddaný v tomto zmysle ustanovil substitúta, sotva by ho bol zemepán na škodu svojho odúmrtného práva uznal.

5. Poručníci nezletilých dedičov a opatrovníci

Inštitúcia poručníctva a opatrovníctva sa v podstate rovnako rozvinula v oblasti poddanskej, ako u iných tried uhorského obyvateľstva. Poručník sa staral o výchovu a majetkové záležitosti nezletilca; opatrovník o majetkové záležitosti choromyseľného, marnotratného a pod. Poruční-

⁵⁴ ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 13: caducitates 1752 (pozostalosť po J. Kováčovi z Párnice) a No 39 (s. 1099 an., pozostalosť po A. Lenčovi).

⁵⁵ Tamže — No 39 (pozostalosť po J. Serdelákoví vo Veselom — 19. 11. 1759); ŠA Prešov — fond Drugeth, Humenné, sign. M-16 (testament A. Ferenczyho z 5. 1. 1761); ŠSÚA Bratislava — fond Ľudmily Hlohovec, Prot. S. Dom. Plešany 8. 2. 1805, No 1 (pozostalosť a testament po M. Löblovi); ŠA Bytča — Oravské panstvo, fasc. 91 No 39 (s. 936 a n., pozostalosť a testament po A. Stašovi z Chlebnice — 1816).

⁵⁶ Z l i n s z k y, *A magyar örökösödési jog*, Budapest 1877, 240.

ka určoval alebo poručník v testamente, alebo zemepán. Funkciou poručníka bývala poverovaná predovšetkým matka,⁵⁷ inokedy poručníkov brat alebo vydatá sestra s manželom,⁵⁸ prípadne iní príbuzní.⁵⁹

Keďže s poručníctvom bola spojená povinnosť starať sa o obhospodarovanie usadlosti alebo hospodárstva (ak poľnosti boli iba klčoviská), nie vždy sa našla ochotná osoba vziať na seba tieto povinnosti. Panstvo v takýchto prípadoch robilo opatrenia, ako predovšetkým zabezpečiť obhospodarovanie usadlosti, pri jej zachovaní nezletilcom, ale v krajnom prípade aj bez ohľadu na tieto ich záujmy. Tak niekedy poručník sám vzal do árendy usadlosť na čas nezletilosti dedičov,⁶⁰ alebo prevzal do obhospodarovania len časť pozostalostných rolí a zbytok dal iným do árendy,⁶¹ alebo inokedy pozostalostné hospodárstvo dalo sa na verejnej licitácii do árendy ako celok alebo ako jednotlivé kusy,⁶² alebo tútor sám pre seba odkúpil pozostalosť (usadlosť) a pre poručníkov potom spravoval len jej hodnotu,⁶³ alebo panstvo naložilo voľne s usadlosťou a prideliť ju inému alebo bolo nútené nechať ju celkom alebo zčasti opustenú.⁶⁴

Keďže často nebolo ochoty vziať na seba starosť o obrábanie usadlosti poručníkov, riešila sa neraz otázka ich odmeny tým spôsobom, že sa im priznávala všetka úroda a všetko o čo zveľadili hospodárstvo vlastnou usilovnosťou s tým, že, po dosiahnutí zletilosti poručníkmi mať im poručník odovzdať usadlosť v takom stave, v akom ju prevzal.⁶⁵ Niekedy dokonca

⁵⁷ ŠSÚA Bratislava — fond Žrdôdy Hlohovec, Prot. S. Dom. v Chlebníci 9. 11. 1829, No 22 (pozostalosť po J. Remenárovi z Radošovíc); ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/84 — Ilava (poručníctvom poverená matka so svojím 2. manželom); na Csákyovských panstvách druhý manžel mohol zostať na usadlosti po prvom manželovi len ako tútor nezletilých dedičov z prvého manželstva — ŠA Levoča — fond Csáky, Hodkovce sign. XV/17 (Inštrukcia pre úradníkov, bod 12); avšak matka mohla byť ako nevhodná poručníčka vylúčená z poručníctva svojich detí, napr. pre opilstvo (ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 13: caducitates 1752) pozostalosť po J. Káňkovi z Lokše.

⁵⁸ Tamže — sign. I/84 — Ilava (1841 — vydatá sestra).

⁵⁹ ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/74 — Sedmerovce (brat zomrelého — 1804).

⁶⁰ ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/84 — Ilava (árendálny kontrakt z 21. 2. 1841 tútora J. Galku zo Sedmerovíc).

⁶¹ Tamže — sign. I/72 — Bohunice (šacunek z 13. 2. 1786 pozostalosti J. Fabčína v Bohuniciach).

⁶² Tamže — sign. I/84 — Ilava (pozostalosť z 27. 12. 1831 po P. Mýtnom; 17. 6. 1834 pozostalosť po J. Cserneyovi; pozostalosť po J. Bednárovi).

⁶³ Tamže — sign. I/74 — Sedmerovce (pozostalosť z 1812 po J. Pecušovi — Krčhovi) a sign. I/84 — Ilava (pozostalosť po J. Stachovi).

⁶⁴ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 4: caducitates 1741 (pozostalosť po J. Drozdovi, ďalej po J. Mišudovi a po M. Karasovi); tamže — panstvo Pruské, Acta S. Dom. sign. KP - 71/73: Prot. causarum subditelae Dni Oroszlyánkô z 2. 11. 1831 (pozostalosť po A. Majerkovi z Bohuníc); ŠA Nitra — panstvo Močenok, Proth. XXXIV z 10. 11. 1834, No 86; a Proth. XLVII z 13. 2. 1837 No 147.

⁶⁵ ŠA Nitra — panstvo Močenok, Proth. XLVII z 13. 2. 1837, No 151 a 152; ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/72 — Bohunice (pozostalosť z 30. 5. 1825 po J. Prekopovi) a tamže, sign. I/74 — Sedmerovce (pozostalosť z 26. 10. 1804 po O. Holíčkovi).

z rozhodnutia zemepána mal poručník dostať po skončení poručenia za odmenu celú polovicu obhospodarovanej poručencovej usadlosti.⁶⁶

Podobne sa postupovalo v prípade opatrovníctva choromyseľného.⁶⁷ Poručník i opatrovník museli spravovať zverený im majetok so všetkou starostlivosťou a preto museli nahradiť škodu nimi zapríčinenú na hospodárstve⁶⁸ a ich majetkové dispozície, ktoré poškodzovali poručenca alebo opatrovanca, boli neplatné.⁶⁹

6. Z á k o n n é d e d e n i e p r e d k o v a b o č n ý c h p r í b u z n ý c h

Aký bol osud pozostalosti poddaného, ak nezanechal po sebe potomstvo, nebolo jednoznačne právne riešené. Tripartitum o tejto situácii sa výslovne nevyjadruje, v III. tit. 29 hovorí sa predovšetkým a menovite len o deťoch (synoch a dcérach slobodných a vydatých), ďalej z 1. a 2. manželstva a o vdove-manželke, v tit. 30 hovorí sa všeobecne o dedičovi a sukcesorovi zákonnom („haeredem et successorem legitimum“) a rieši sa otázka, čo s pozostalosťou, ak poručník takéhoto zákonného dediča alebo nástupcu nezanechá. Koho všetko treba rozumieť pod zákonným dedičom a sukcesorom, či len potomkov, alebo aj predkov a bočných príbuzných? Literatúra sa len zriedka k tejto otázke vyslovuje a zaujíma ohľadne zdedeného majetku stanovisko kladné, odvolávajúc sa alebo na obdobu šľachtického dedenia, alebo na *aequitas* a prirodzené právo a len zriedka aj na tit. 30 Trip. III.⁷⁰ *P r í l e s z k y*, ktorý otázke venuje najširšiu pozornosť, upozorňuje, že v prípade dedenia *rodičov* po synoch treba rozlišovať, či syn žil s otcom v jednej domácnosti alebo či bol už vydelený, a vôbec či spolu s otcom bol poddaný tomu istému zemepánovi, a konečne o aký majetok (zdedený alebo nadobudnutý) ide. Keďže niet výslovného ustano-

⁶⁶ ŠA Bytča — panstvo Pruské, Acta s. dom., sign. KP - 71/73: Prot. causarum subditelae z 2. 11. 1831 (pozostalosť po A. Majerkovi z Bohuníc); ŠA Nitra — panstvo Močenok, Proth. S. Dom. 1832, No 15 (pozostalosť po A. Horváthovi).

⁶⁷ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 15: caducitates z 1754 (pozostalosť J. Kubičáka z Bobrova).

⁶⁸ ŠA Nitra — panstvo Krakovany, Proth. XVI No 68 (pozostalosť po A. Krajčejch z Ostrova).

⁶⁹ Tamže — panstvo Močenok, Proth. XLVII z 13. 2. 1837, No 86.

⁷⁰ *Z l i n s z k y*, c. d., 240 a *K ö v y*, c. d., § 400 (ak niet potomkov, dedia zdedený majetok rodičia, ak týchto niet, tak boční príbuzní, ak ani týchto niet, manželka, a to aj vtedy, ak zdedený majetok bol časťou poddanskej usadlosti. V Urb. VI, § 1 odst. 2 [rovnako v *Jus urbariale dominorum terrestrium in Hungaria* — komentár urbára z konca 18. stor. — rukopis, ktorý vlastnil Jozef Sorchich, je v ŠSÚA Bratislava] sa rodičia nespomínajú, len kondivizionáli: „Cum tamen superexistentibus pupillis caducitas non deter, et in bonis etiam divisio, deficiente uno succedant reliqui condivisionales, ideo ... res caducitatum ... in Sede Dominali ... juxta praescriptum tit. 30 Partis 3ae determinantur ...“ *P r í l e s z k y*, c. d., tit. 7.

venia treba sa opierať o prax, alebo o ekvitu alebo o ratio legis, obdobu a pod. Podľa Prileszkého zdedený (vetevný) majetok má spadnúť na rodičov, ak v dobe smrti poručiteľa boli pod tým istým zemepánom (arg. a contr. keď syn strácal práva prechodom do jurisdikcie iného zemepána). Pokiaľ ide o nadobudnutý majetok, rodičia dedia po synovi, ak s ním žili v dobe smrti v spoločnej domácnosti, lebo podľa prirodzeného práva je spravodlivé, aby rodič dedil po synovi, keď syn dedí po rodičovi. Ak bol však syn vydelený a ak teda žil v samostatnej domácnosti, potom v zmysle Trip. III, tit. 30 zemepán nastupuje do polovice nadobudnutného majetku a druhá polovica spadá na rodiča na čas jeho života z titulu prirodzenej vzájomnosti dedičskej, a po smrti rodiča tiež spadá na zemepána. Ak syn bol v inej jurisdikcii než rodič, celý nadobudnutý spadá na zemepána, ak syn nezanechal potomkov.

V praxi panských stolíc ťažko nájsť potvrdenie týchto vývodov o dedičskom práve rodičov po deťoch, aj keď ich treba prijímať za logické. Boli to nesporne veľmi zriedkavé prípady. Pre oravské panstvo máme dodržiavanie týchto zásad doložené.⁷¹ Možno ale ako logický doklad použiť všetky prípady z praxe, kde sa priznáva sukcesia bočných príbuzných na usadlosť.

Pokiaľ sa uvažuje v literatúre alebo v súdnej praxi o dedičskom nároku *bočných* príbuzných, hovorí sa o nich ako o kondivizionáloch (kondivizionálnych, tj. dielnych bratoch a sestrách, príbuzných a pod.). Kondivizionálnu zakladá pokrevenstvo a z neho vyplýva aj vzájomná sukcesia pokrevných príbuzných. Pravda tiež za predpokladu, že majú spoločného zemepána. Za dielneho príbuzného považuje sa ten, ktorý sa o majetok rozdelil so súrodencami; teda nemá už s nimi spoločný majetok, ani s nimi spoločne nehospodári. Niekedy sa to formuluje tak, že dielnymi príbuznými sú všetci potomci, ktorí zo spoločného zdedeného niekdajšieho majetku dostali časť na základe deľby podľa dedičského poriadku. Prileszky uznáva dedičskú sukcesiu kondivizionálov 1. stupňa (bratov a sestier) pokiaľ ide o ďalšie stupne smerodajný je miestny zvyk alebo prax, alebo výslovné dispozície zemepána.⁷²

Keď sledujeme zemepánsku prax v otázke dedičského práva bočných príbuzných, že v mnohom smere bola kolísavá a naklonená rozširovať hranice zemepanského odúmrtého práva, a teda obmedzovať dedičské právo bočných príbuzných. Prevládla kompromisná cesta, ako sme sa s ňou stretli pri adopcii.

⁷¹ SA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 37: caducitas Vittanoviensis 1804 (usadlosť po Martinovi Mykovi z Chyžnej — „a patre et fratribus divisum“ — odovzdaná do užívania jeho bratom, keďže jeho otec už tiež zomrel — títo ale museli vyplatiť odúmrtí: hodnotu stavísk a hnuteľností).

⁷² C. d., tit. 8.

Tak sa v praxi vyrieklo, že pri nedostatku vlastného mužského a ženského potomstva nemá ohľadne zdedeného majetku miesto panská odúmrt', ale že nastupujú kondivizionáli 1. stupňa.⁷³ A títo majú prednosť aj pred dcérou poručiteľa⁷⁴ a tým viac pred znovuvydatou vdovou.⁷⁵ Ak sa kondivizionál nachádzal „extra jurisdictionem“ pána, neprichádzal do úvahy ako dedič a mala miesto zemepanská odúmrt'.⁷⁶

Nárok dielnych bratov sa uplatní však, až sa vydá dcéra, ktorá počas nezletilosti má dočasné požívacie právo na zdedenej usadlosti.⁷⁷

V iných prípadoch odovzdáva sa síce usadlosť dielnym bratom, ale oproti vyplateniu panstvu hodnoty odúmrtnej pozostalosti.⁷⁸ Stretnúť sa však možno aj s prípadmi, kedy na dielnych bratov nevzalo panstvo zreteľ, hoci tu nebolo mužských potomkov.⁷⁹

Ešte neustálenejšia bola prax, pokiaľ ide o dedičské právo vzdialenejších kondivizionálnych príbuzných (synovcov, bratancov a pod.). Neraz sa vzala do úvahy ich kondivizionalita v spojitosti s hospodárskym záujmom sceliť rozdelenú usadlosť, ale zemepanské odúmrtné nároky bolo treba vyplatiť.⁸⁰ Raz sa upiera synovcovi po strýcovi nárok na prevzatie

⁷³ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 14: caducitates 1753 (pozostalosť J. Jurčáka z Dlhej) — konštatuje sa o pozostalosti, že „non ex acquisitione deficientis, sed ex successionem et condivisionalitate promanare ...; ideo eatenus primi gradus condivisionalibus, non Fisco Dominii superesse successionem“. — Rovnako ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/72 — Bohunice v prípade po Št. Mičkoví panská stolica 12. 11. 1789 vyriekla, že napriek testamentu dedí zdedený majetok vlastný brat a nie vdova „quia de praescripto Art. 30 P. 3^{ae} rusticorum quoque bona inter fratres divisa deficiente uno fratre in alterum deficienti proximum devolvi debent et requesta talium bonorum dispositio in derogamen successionis condivisionalium fratrum non admittitur“

⁷⁴ ŠSÚA Bratislava fond Žrdody Hlohovec, Prot. S. dom. v Pleštanoch 19. 8. 1797 No 6.

⁷⁵ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 18 (1757): usadlosť po J. Mročkovi z Mútneho; tamže — panstvo Pruské, sign. I/78 — Mikušovce: vec Št. a J. Ondrejčina, 1841.

⁷⁶ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 16 (pozostalosť po M. Nedeljakovi z Trstenej — keďže kondivizionálny brat „foris extra jurisdictionem Dominii degeret, jure successionis hujus gaudere nequiret“.

⁷⁷ ŠSÚA Bratislava — fond Žrdody Hlohovec, Prot. S. Dom. z 19. 8. 1797 v Pleštanoch, No 6 (pozostalosť po J. Horúčkovi z Drahoviec); ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/78 — Mikušovce (pozostalosť po J. Ondrejčinovi — casus 11).

⁷⁸ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 13 (1752, pozostalosť po A. Kušnierikovi), No 17 (1756 — pozostalosť po A. Gernikovi), No 18 (1757 — pozostalosť po J. Kuttešovi), No 28 (1778 — pozostalosť po J. Jassekovi) v týchto prípadoch mali sa kolateráli postarať o výživu vdovy po poručiťovi; No 18 (1757 pozostalosť po J. Mročkovi), No 37 (1804 — pozostalosť po M. Mykovi), No 42 (1834—35 pozostalosť po J. Odrobiňákovi, a po J. Kulavjakovi, po J. Kudažovi), No 39 (1758—59 pozostalosť po J. Gallasovi) — v týchto prípadoch, aby sa aj umožnilo opätovné spojenie rozdelenej usadlosti.

⁷⁹ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 4 (1741 — pozostalosť po M. Pecákovi a po M. Funferovi).

⁸⁰ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 39 (s. 926 a n. — pozostalosť po Novákovi z Jablonky z 1816 a s. 1047 pozostalosť po J. Jurigovi zo Zuberca z 1825), No 42

usadlosti, lebo jeho otec bol zo zdedeného otcovského majetku vydelený,⁸¹ inokedy sa bratancovi priznáva dedičské právo po bratancovi na zdedenú usadlosť, hoci sa ich otcovia riadne rozdelili⁸² alebo synovcovi priznáva sa sukcesia do usadlosti a s ňou spojených klčovísk, ale s povinnosťou uhradiť emaritatio a allatúru dcier, príp. vdovy po strýcovi do výšky hodnoty meliorácií, stavieb a urb. odmeny za klčoviská.⁸³

Podobne sa postupovalo v sukcesii po ženách. Zdedený majetok po vydatej sestre, ak nezanechala žiadne potomstvo, spadal na brata a jeho potomstvo⁸⁴ alebo na sestru pred synovcom z bratovej strany.⁸⁵

Je zrejmé, že kondivizionalita prichádzala do úvahy len pri zdedenom majetku, ale aj tu nebola prax jednoznačná v prospech bočných príbuzných pred zemepánskou odúmrtou, a pánska stolica spravidla usadlosť a zdedený majetok priznávala bočným príbuzným v záujme obhospodarovania usadlosti za podmienky vyplatenia odúmrti. Mali teda boční príbuzní prakticky len prednostné právo pred inými uchádzačmi o usadlosť, ale zemepánsky záujem na odúmrti nebol tangovaný.

7. Práva pozostalej vdovy

Aj poddanskej vdove patrili k pozostalosti manželovej určité práva, ktorých úprava sa odlišovala od úpravy šľachtického alebo mestského práva. Uspokojenie týchto vdovských práv obťažovalo predovšetkých tých, ktorí sukcedovali do poručiteľovej pozostalosti.⁸⁶

Manželka mala predovšetkým právo na polovicu všetkého za *manželstva nadobudnutého* majetku a manžel ju svojvoľne nemohol zbaviť alebo skrátiť na tomto práve. Avšak toto právo sa mohlo uplatniť len v prípade smrti manželovej.⁸⁷ Ďalej o spolunadobudnutom majetku mohla byť

[1835 — pozostalosť po T. Kobiljakovi z Hornej Lipnice a pozostalosť po M. Funderovi z Vitanovej].

⁸¹ ŠSÚA Bratislava — fond Žrdody Hlohovec, Prot. S. Dom. z 8. 8. 1830 v Hlohovci, No 39 (usadlosť pridelená z panskej autority po vyplatení odúmrti).

⁸² ŠA Nitra — panstvo Močenok, Prot. S. Dom. 1832, No 35.

⁸³ Tamže — panstvo Krakovany, Prot. XVI, 1831, No 67.

⁸⁴ Tamže — panstvo Krakovany, Proth. XVI, 1831, No 68; panstvo Močenok, Prot. S. Dom. 1832, No 45.

⁸⁵ ŠSÚA Bratislava — fond Žrdody Hlohovec, Prot. S. Dom. z 19. 8. 1797 v Pleštanoch, No 7 (zdedené klčoviská — synovec ako vzdialenejší než sestra neprichádza do úvahy); ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 13 (1752 — pozostalosť po M. Torkošovi z Dolnej Zubrice — usadlosť dielnym sestrám: „Fundus vero deficientis condivisionalibus sororibus cum aedificiis eidem superinstructis ad exolvendum assignatur“ pri vyplatení odúmrti).

⁸⁶ K ö v y, c. d., 255 a n.

⁸⁷ Frank, *Principia juris civilis Hungarici*, Pest 1829, I, 273 a n. — priznáva manželovi ako hlavnému nadobúdateľovi voľné dispozičné právo so spolunadobudnutým ma-

reč len po vyrovnaní všetkých dlhov a pri zachovaní zdedeného majetku. Ako spolunadobudnuté mohli byť nielen hnuteľnosti, ale aj nehnuteľnosti (urb. dom, novopostavené staviská, kúpené klčoviská alebo vinice, novo-vyklčovaná pôda a pod.). Toto manželkino právo na spolunadobudnutý majetok sa jej však často uznávalo len, ak jej z neho manžel zanechal polovicu v testamente alebo aj bez toho, ak bola menovite uvedená v nadobúdacej listine. To zrejme bola prax na škodu žien a na prospech odúmrtného práva zemepánov.⁸⁸ Zemepán mal — tak ako voči poručiťovi — právo vykúpiť tento vdovin spolunadobudnutý nehnuteľný majetok za estimačnú cenu, ktorá bola viacnásobne nižšia než bežná kúpna cena.

Vdove pochopiteľne patrilo tiež majetok, ktorý doniesla do manželstva (tzv. *allatúra* — spravidla *veno*, ako dobytok, obilie, role kopaničné, zariadenie a pod.).⁸⁹ Na základe osobitnej zmluvy medzi manželmi mohlo jej patriť aj zmluvné *veno* (*dos contractualis* — lebo *legalis dos nevzťahovala sa na poddaných*). Zmluvné *veno* malo sa prednostne splniť manželke z nadobudnutého manželovho majetku.⁹⁰

Vdova mohla po manželovi aj dediť titulom *vzájomného dedičského práva*, založeného zmluvou alebo zákonom.⁹¹ Ale prax aj literatúra je tu značne nejednotná. Dedičné právo po manželovi priznáva sa, ak poručiť nezanechal potomstvo, vtedy pozostalý manžel dedil všetok nadobudnutý majetok bez ohľadu na to, kedy bol nadobudnutý (pred manželstvom a druhá polovica spolunadobudnutého). Ak zanechal potomstvo, niekedy sa jej priznáva spoludedenie s potomkami alebo pastorkami.⁹² Pochopiteľne manželská sukcesia mala miesto, aj keď sa vdova znovu vydala. Prax nám potvrdzuje vzájomné manželské dedenie na nadobudnutý hnuteľný a nehnuteľný majetok,⁹³ v poradí po potomkoch a pred

jetkom. V tom zmysle sa vyjadruje aj rozhodnutie panskej stolice Žrdodyovského panstva (ŠSÚA Bratislava — Prot. S. Dom. in opp. Vittencz z 22. 11. 1798 No 4: pozostalosť po J. Fajnorovi), keď vyrieklo, že z testamentov manželov o spolunadobudnutom majetku (manžel testoval v prospech dcér z prvého manželstva, manželka v prospech dcér z druhého manželstva), je platný len testament manžela ako založený hlavným nadobúdateľom, ktorý má zo zákona slobodnú dispozíciu; testament manželky neplatný, lebo testovala za manželovho života a bez jeho súhlasu.

⁸⁸ Prileszky, c. d., tit. 10.

⁸⁹ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 7 (1747), No 8 (1748), No 10 (1749).

⁹⁰ Kövy, c. d., 255 a n. (§ 392).

⁹¹ Tamže, a opiera sa o všeobecné ustanovenia, ktoré vzťahuje aj na kolonov, pokiaľ to výslovne nie je inak (zvyk) upravené.

⁹² Kövy, c. d., § 400; Zlinszky, c. d., 240.

⁹³ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 36 (1804 — pozostalosť po M. Brinkalovi - Bolczerovi; o usadlosti voľne malo rozhodnúť panstvo, lebo nebolo potomkov, hnuteľný majetok vdove, hoci sa znovu vydala — „*illique ex mutua successione conjugum in rebus mobilibus successio competet, caducitati nullum locum esse*“; tamže — panstvo Pruské, sign. 1/72 — Bohunice: v spore bratov poručiťela Št. Galku proti švagrínej, vdove po poručiťovi panská stolica 31. 1. 1805 rozhodla v prospech vdovy ohľadne nadobudnutých klčovísk a keďže nemala ani z druhého manželstva potom-

bočnými príbuznými. Zemepánska prax nebola naklonená ani vzájomnému manželskému dedičskému právu, pokiaľ by tým boli dotknuté zemepánske záujmy alebo odúmrtné právo.

Medzi významnými právami vdovy bolo *požívacie právo* na manžellovej pozostalosti (usadlosti) až do jej smrti alebo do jej vstupu do druhého manželstva, alebo do vydaja slobodných dcér.⁹⁴ Pravda, usadlosť sa jej ponechávala v požívaní len za predpokladu, že bola schopná na nej riadne hospodáriť. Ak v tomto smere boli na jej strane nejaké prekážky (napr. fyzická neschopnosť pre vek, alebo nedostatky charakterové: odanie sa pijanstvu a pod.) nebola na usadlosti ponechaná a o jej výživu bolo inak z pozostalosti postarané.⁹⁵ Toto vdovské právo jej patrilo bez ohľadu na dĺžku manželstva,⁹⁶ ale nepriznávalo sa jej, ak manžela neverne opustila.⁹⁷ Macoche patrilo proti deťom z prvého manželstva (pastorkom) len požívanie v rozsahu detského podielu.⁹⁸

Keďže takto zostávala pozostalosť v rukách vdovy, a potom prípadne mala spadnúť na zemepána ako odúmrt alebo na nezletilcov, prípadne iných dedičov, vyžadovala sa zpravidla na vdove garancia proti jej prípadným prechmatom. Pokiaľ ide o zemepána, chránil sa ohľadne svojho odúmrtného nároku tým, že si dal odúmrt vdovou vyplatíť. Vdova takto

stvo, tieto klčoviská dedil po nej druhý manžel z titulu manželského kontraktu a vzájomného dedenia — „in exstirpatitis ... aquisitis ... sine prolibus demortuo non partibus A in collateralibus tantum agnationis linea stantibus, sed superstiti ejus viduae S. V. vi positivarum Regni legum, et mutuae conjugum successionis manifeste competente“.

⁹⁴) V rozhodnutiach panskej stolice Oravského panstva sa zdôrazňuje, že vdova má zostať na usadlosti na čas života „de instituto hujus Domini“ — ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 13 — (1752 pozostalosť po M. Adamčíkovi z Bobrova a po J. Kanyikovi z Lokče), No 16 (1755 — pozostalosť po M. Bagorovi z Bobrova a po M. Dučákovi z Dolnej Lipnice „iuxta Instituta Incltyi hujusce Domini relicta ejusdem viduae, velut fundum eundem colonicalem retinens et incolens ...“); No 19 (1758 — „siquidem autem antelata vidua nomen mariti gereret et fundum actualiter excoleret, ad dies vitae ipsius aut votorum mutationem filiarumque minorennum emaritationem ejusdi substantia pro manibus ipsius viduae relinquenda censeretur“); ŠA Nitra — panstvo Močenok, Prot. XLVII z 13. 2. 1837, No 99 — (vdovské požívacie právo na viniciach); ŠA Levoča — fond Csáky, Hodkovce, sign. XV/17 (inštrukcia bod 12: vdova schopná hospodáriť má zostať na usadlosti); rovnako ŠA Prešov — fond Drugeth, Humenné, sign. A — 108 (inštrukcia z 25. 1. 1795, bod 3).

⁹⁵ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 13 (1752 — pozostalosť po J. Nižníkovi z Bobrova a po J. Kováčovi z Párnice — usadlosti prevzali iní s povinnosťou starať sa o vdovu; pozostalosť po J. Kanyikovi z Lokče — pozostalosť odpredaná a z úrokov z utfženej ceny vydržovať nezl. dcéru, príp. vdovu, ktorá sa oddala pitiu), No 16 (1757 — pozostalosť po J. Kuttešovi z Veľkej Bystrice s usadlosťou bratovi poručiteľa — výživu neschopnej vdove), No 28 (1778 — bratia poručiteľa mali určité role obrábať na výživu vdovy, inak pozostalosť im).

⁹⁶ Tamže — No 37/38 (1804 — pozostalosť po Št. Všenákovi z Medzibrodia).

⁹⁷ ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/84 — Ilava (1836 — pozostalosť po A. Homolovi — vdove pre „perfida mariti sui desertione“ len 40 zl. ročne „titulo vitalitii“).

⁹⁸ ŠSŤA Bratislava — fond Ľudovít Hlohovec, Prot. S. Dom. v Chlebníci 28. 8. 1797, No 5 (pozostalosť po Fr. Žilhavkovi z Jóký — klčoviská s urb. domami).

výkupom odúmrti získala pozostalosť (usadlosť) pre seba alebo pre dcéry a zaťov, alebo synov z prvého manželstva.⁹⁹ Ak¹⁰⁰ nebola ochotná vyplatiť odúmrti, bola z usadlosti odstránená. Len zriedka nechávalo panstvo vdovu na usadlosti bez tejto zábezpeky. Stalo sa tak v prípadoch veľkej dôvery v hospodársku schopnosť vdovy¹⁰¹ alebo keď pozostalosť, bola nepatrná alebo pasívna.¹⁰²

Ak tu boli synovia z prvého manželstva poručníka a prevzali usadlosť, prevzali ju spravidla aj s vdovou-macochou.¹⁰³

Ak sa vdova vydala, stáva sa extranea k pozostalosti a teda aj k užívanej usadlosti, stráca vdovské požívacie právo, podržuje si ale ostatné práva ako práva zo vzájomného manželského dedenia, právo na spolunadobudnutý majetok, právo na allatúru, na testamentárny odkaz, na veno podľa praxe panstva. Zemepán ju ponechal aj potom na usadlosti, ak tu boli z prvého manželstva nezletilé alebo slobodné dcéry, až do ich vydaja, alebo ak vdova vyplatila odúmrti, alebo ak odúmrti vyplatil jej druhý manžel, alebo ak im bola ponechaná na úhradu dlhov. Inak nastúpili do usadlosti, spravidla po vyplatení odúmrti, mužskí kolateráli alebo komu ju voľne zemepán pridelil s výkupom odúmrti.

8. Sukcesia zemepána — odúmrti

Odúmrti je prejavom vrchnostenskej závislosti poručníka; u šľachtica a mešťana závislosti na kráľovi, u poddaného závislosti na zemepánovi, do toho rátajú aj závislosť trestnú. V dôsledku toho spadol majetok poddaného, celý alebo jeho časť na zemepána.¹⁰⁴ Podľa Trip. III, tit. 30,

⁹⁹ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 11 (1750 — pozostalosť R. Romana — pre syna), No 12 (1751 — po J. Fajnovi z Kralovian — pre vyd. dcéru), rovnako No 13 (1752 — po M. Adamčíkovi z Bobrova a po A. Štefaníčkovi zo Zázrivej pre nezl. dcéry), No 14 (1753 — po M. Banášovi z Rabčice — pre syna — po J. Hatalčíkovi z Nižnej — pre seba), No 16 (1755 — po M. Dučákovi z Dolnej Lipnice — pre seba, ale so zachovaním nárokov bočných príbuzných „salva nihilominus condicionalium praetensionum“), No 26 (1765 — po J. Žigmonovi z Dolnej Zubrice — pre nezl. dcéry); ŠSÚA Bratislava — fond Žrdody Hlohovec, Prot. S. Dom. 22. 6. 1799 v Pleštanoch, No 1 (pozostalosť po P. Meghovi z Vrbového — pre seba, ale bez vlnice).

¹⁰⁰ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91, No 7, 8, 9, 10 (1747—49).

¹⁰¹ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 14 (1753 — pozostalosť po J. Dudovi zo Zázrivej), No 19 (1758 — pozostalosť po J. Holmíkovi zo Slanice).

¹⁰² Tamže — No 13 (1752 — pozostalosť po A. Kušnleríkovi z Vltanovej), No 39 (1758 — po A. Čaničákovi, po A. Rabčanskom).

¹⁰³ ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. 1/78 — Bohunice (pozostalosť z 1777 po O. Mičkoví a po M. Mičudovi z 1789). Rovnako ŠA Levoča — fond Mariássy, Sp. Hrušov sign. B I - a/10: ocenenia odúmrti 1838—41 — pozostalosť po M. Tkáčovi).

¹⁰⁴ V 1793 zamietnutý bol nárok mestčka Trstená na odúmrti po trstenských obyvateľoch kráľ. rezolúciou v prospech zemepána. (ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91, No 35).

keď poručník nezanechal po sebe zákonného dediča a nástupcu, a podľa osobitných zákonov v prípade vlastizrady (zák. čl. 62/1715), úteku (31/1556), úteku do vojska (27/1622), násilia proti zemepánovi (Trip. III, tit. 26). Odúmrtné právo zemepána predstavovalo značné zisky do panskej pokladnice, preto mnohé panstvá veľmi starostlivo viedli evidenciu úmrtí poddaných a najmä evidenciu odúmrtní.¹⁰⁵ Na komornom Oravskom panstve tieto príjmy v období 1750—1780 predstavovali priemerne ročne 300 zl. a cez 80 zl. diétanským úradníkom.

Tereziánsky urbár (VI § 1, VIII § 16) prevzal dovtedajšiu úpravu s tým, že zdôraznil platnosť zák. čl. 18: 1723 (o nutnosti osadiť uprázdnenú poddanskú usadlosť) a zák. čl. 31/1556 (že z pozostalosti treba zaplatiť dlhy a iné povinnosti poručníka).

Podľa tejto úpravy zemepánske odúmrtné právo malo miesto, ak poddaný nezanechal „zákonného dediča a nástupcu“, a v tomto prípade odúmrtnou bolo a) ak poručník zanechal (testovať mohol o všetkom zdedenom a nadobudnutom, hnuteľnom a o polovici nadobudnutého nehnuteľného majetku), tak všetky zdedené a polovica nadobudnutých nehnuteľností; b) ak nezanechal testament, všetok zdedený i nadobudnutý nehnuteľný i hnuteľný majetok.

Zák. čl. 9/1836 § 9 zúžil odúmrtné právo zemepána, keď dovolil poručníkovi testovať voľne o všetkom svojom nadobudnutom hnuteľnom aj nehnuteľnom majetku.

Ako sme videli mnohé nejasnosti a nedôslednosti pri povolávaní dedičov, museli sa tieto nevyhnutne prejavovať aj v otázke odúmrtní. Prileszky v úvode svojho pojednania v tejto spojitosti konštatoval, že hľadať odpoveď na otázku, čo je zemepánska odúmrtná, je akoby loviť v mori. Ale prax panských stolíc z druhej polovice 18. a prvej polovice 19. storočia dokazuje, že panské odúmrtné záujmy boli pomerne dobre vykryštalizované a hájené.

Treba si aj tu uvedomiť, že ženské potomstvo bolo vylúčené zo sukcesie na kolonikálnu usadlosť, aj keď mohli dediť iné, mimousadlostné nehnuteľnosti (klčoviská, vinice). Ako zákonní dedičia a nástupcovia prichádzali do úvahy mužskí potomci, predkovia a dieľní boční príbuzní, a na mimousadlostné pozemky aj ženské príbuzenstvo.

Ale zemepánska prax nás poučuje, že z hľadiska odúmrtní nebolo rovnosti medzi týmito zákonnými dedičmi. Mužskí potomci vstupovali do dedičstva v to zahrnujúc usadlosť bez ďalšieho, kdežto boční príbuzní boli povinní vyplatiť odúmrtnú v prospech zemepána. Preto ak poručník

¹⁰⁵ Prileszky, r. 1738 tu uvádzanú štúdiu napísal práve v záujme ochrany zemepánských odúmrtných práv, konkrétne pre Oravské panstvo a na jej základe sa potom pozostalostné veci prejednávali celé storočia!

nezanechal ani potomkov, ani testament, prípadne ani vdovu, je jeho pozostalosť odúmrfou; zanechaný testament mohol z odúmrti vyňať všetky hnutelnosti a polovicu nadobudnutých nehnuteľností. Uplatnenie odúmrti odkladalo sa v prípade vdovy so zreteľom na jej požívacie právo na usadlosť.

Odúmrf mala miesto, len ak pozostalosť bola aktívna.

Práva kondivizionálov týkali sa zdedeného majetku a kolonikálnej usadlosti. Avšak kondivizionáli vstupujú do usadlosti len po vyplatení odúmrti. Pravda, za podmienky, že sa o ňu uchádzajú¹⁰⁶ a že vyhovujú zemepánovi. Ide skôr o akýsi druh predkupného práva zdedenej pozostalosti.

Aj keď ženy boli vylúčené zo sukcesie na kolonikálne usadlosti, predsa kúpou odúmrti mohli sa stať ich požívateľkami a držiteľkami, a po nich mohli sukcedovať aj ich dcéry.¹⁰⁷

9. Testamentárne dedenie poddaných

Testovacia sloboda poddaných sa len pozvoľna vyvíjala. Pred Verbóczyom nenachádzame žiadon zák. článok, ktorý by hovoril o testovacej slobode poddaných. O testovacej slobode poddaného ustanovuje až Tripartitum III, tit. 29 a 30 a túto slobodu ešte rozširuje čl. IX/1836, § 9. To sú však ustanovenia veľmi kusé a stručné, lebo ich zmyslom bolo skôr len zabezpečiť zemepánske práva, než upraviť podrobne testamenty poddaných.

O náležitostiach testamentov poddaných nemáme žiadne ustanovenia, a preto bolo obdobne použité zák. čl. 46/1655 a najmä 27/1715, berúc okrem toho zreteľ najmä na miestny zvyk (tit. 30 § 6).

Formálne náležitosti aj u poddaných záviseli od charakteru závetu. Prísnejšie boli pre testament než pre kodícil. Testament sa líšil od kodícilu ďalej tým, že v testamente mohol byť ustanovený dedič, kdežto v kodícile nikdy nie. Záležalo ďalej na tom, či šlo o testament normálny, alebo privilegovaný (v dobe epidémie, vojenský testament, zbožné odkazy, a deľba medzi deťmi), lebo tento vyžaduje tiež menej formálnych náležitostí.

Keďže testament nevyhnutne obmedzoval zemepánske odúmrtné prá-

¹⁰⁶ Lebo potom už šlo o materský majetok (ŠA Nitra — panstvo Močenok, Proth. S. Dom. 1832, No 17) pozostalosť po A. Homporovej — „quia in maternis quoque fillarum de communi lege ac consuetudine sarta tectaque servari deberet“ a nemožno ich z usadlosti vyňať.

¹⁰⁷ Tak ako u zemepána rozhodovali pri pridelení usadlosti zretele hospodárske (výška výkupného, kvalita preberateľa a pod.), tak aj príbuzní nedomáhali sa usadlosti, ak sa im to nehodilo, ale panstvo ich mohlo k tomu donútiť.

vo, mali zemepáni záujem, aby využívanie testovacej slobody poddaných dostali do únosnej miery. Robili to úpravou formálnych náležitostí. V tomto bode panovala veľká pestrosť a často prostredníctvom duchovných aj využívanie poddaných na škodu ich potomkov alebo zemepána.

Preto *Prileszky*¹⁰⁸ pre oblasť Oravského panstva vyžaduje pre platnosť testamentu, aby bol urobený pred richtárom a jedným prisažným z obce, a ak by nemohol byť prítomný richtár, tak pred dvoma prisažnými súčasne prítomnými, okrem toho každý testament (písomný aj ústny) mal byť opatrený pečiatkou obce a mal byť predložený panstvu na potvrdenie. Inak urobené testamenty, najmä urobené pred farármi, nemali byť platné. Zák. čl. 27/1715 vyžadoval 5 svedkov zároveň prítomných, a ak poručiteľ nevedel písať, tak šesť svedkov; pre kodícil vyžadoval zákon troch svedkov. A u privilegovaných testamentov stačilo napísať a podpísať testament vlastnou rukou pred dvoma svedkami. V odbornej literatúre sa spravidla nepovažujú tieto zákonné náležitosti za smerodajné a preto platnosť poddanského testamentu spojuje sa s menšími formalitami. Tak často sa odkazuje len na miestny zvyk, keďže zák. čl. 27/1715 o poddaných naprosto mlčí,¹⁰⁹ alebo sa žiada všeobecne prítomnosť dvoch svedkov, vyslaných richtárom,¹¹⁰ alebo dvaja prisažní s richtárom alebo notárom alebo pred farárom,¹¹¹ inokedy pred dvoma prisažnými z obce alebo proste pred dvoma vierohodnými osobami,¹¹² ale všade mal mať prednosť starý miestny zvyk. Ako odlišný bol tento miestny zvyk, ukazuje nám prax panských stolíc niektorých panstiev. Tak na panstve Veľká Poloma máme doložených vedľa richtára 4 prisažných a 7 svedkov z obyvateľov obce,¹¹³ na pruščanskom panstve vedľa richtára 2 prisažných a 2 svedkov z obce,¹¹⁴ na ilavskom vedľa richtára alebo notára 3 prisažných a zástupcu panstva,¹¹⁵ rovnako pokiaľ ide o počet svedkov na belušskom panstve.¹¹⁶

¹⁰⁸ *Prileszky*, c. d., tit. 6.

¹⁰⁹ *Svaiger*, *De testamentis*, Vesprii 1832, 38.

¹¹⁰ *Zlinszky*, c. d., 241.

¹¹¹ *Matlekovits*, *A magyar örökösödési jog alapelvei*, Pest 1804, 109; *Szegedi*, *Tripartitum juris ungarici tyrocinum*, Tyrnaviae 1734, k tit. 30 — 2 prisažní s farárom, ale prisažných mal poslať richtár alebo zavolať poručiteľ.

¹¹² *Kövy*, c. d., 239.

¹¹³ ŠA Prešov — fond Drugeth Humenné, sign. M - 16 (testament A. Ferenczyho z Veľkej Vesvereš z 5. 1. 1761).

¹¹⁴ ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/72 — Bohunice (testament A. Suchánka z 28. 12. 1818).

¹¹⁵ Tamže — sign. I/84 — Ilava (testament K. Baginovej z 28. 7. 1838).

¹¹⁶ Tamže — sign. I/91 — Beluša (rozh. panskej stolice z 8. 3. 1839 v pozostalostnej veci po M. Šimkovi: neuznal sa pre nedostatok formálnych náležitostí testamentu — nebola príspejená pečať obce a podpis testátora (križík, keďže nevedel písať), ale bol uznaný jeho neskorší ústny testament, ktorý mu od slova do slova prečítali a on prehlásil, že to je jeho posledná vôľa — s poukazom na § 5 z. čl. 27/1715;

Aj poddanský testament okrem formálnych náležitostí musel vyhovovať materiálnym náležitostiam. Tak predovšetkým poručiteľ musel mať testovaciu spôsobilosť (zletilosť), svoju poslednú vôľu musel prejavíť voľne, bez každého nátlaku a svojej dispozície mohol platne robiť len o svojich právach. Pod neplatnosťou nesmel teda disponovať na úkor práv manželky (napr. spolunadobudnutý majetok), ani zemepána (napr. jeho odúmrté práva). Vôbec vo svojej testovacej slobode musel brať zreteľ aj podľa zvyku na rodinné záujmy, na zemepánske vlastnícke právo a zemepánske hospodárske záujmy na usadlosti (aby na nej bol schopný hospodár, netrhať usadlostné zeme a pod.).¹¹⁷ Zemepán mal teda dosť možností zvrátiť testament, ak by mu nevyhovoval.

Hoci testovacie právo poručiteľa predpokladalo, že nezanechal vlastných potomkov, predsa veľká prevaha testamentov, resp. kodícilov je zameraná na týchto. Nie za tým cieľom, aby ich povolala k dedičstvu, ale aby ich zákonné dedičské nároky medzi nimi upravila a vzájomne vyrovnala ohľadne hnuteľného i nehnuteľného majetku. To je prípad privilegovaného testamentu o deľbe medzi deťmi. Takýto testament prirodzene mohli zanechať obaja rodičia, otec i matka. Panské stolice rešpektovali takéto testamenty, pokiaľ nenarušovali práva jednotlivých potomkov alebo zemepána. Za také porušenie bolo považované všetko, čo presahovalo zákonný rámec ich testovacej slobody. A preto spravidla poručiteľ v takýchto prípadoch prosí zemepána, aby schválil túto jeho dispozíciu.¹¹⁸

v inom prípade z 28. 1. 1839 závet prejavená pred richtárom a 3 svedkami bola braná len za kodícil (tamže — sign. II/25).

¹¹⁷ Pozri Jung, c. d., 323 (§ 697); Svaliger, c. d., 38; Szabó, c. d., 26 a n. — Treba v tejto spojitosti zdôrazniť, že v 18. storočí disponoval hospodár v rámci Trip. 3, tit. 29—30 majetkom ako svojím vlastným, nie ako nejakým rodinným nedielom so súhlasom členov rodiny. Veľká rodina nebola jednotkou z hľadiska vlastníckeho práva, ale iba hospodárskou jednotkou pre nedostatok iných existenčných možností.

¹¹⁸ ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/72 — Bohunice (A. Ballonová vyd. Kropková v testamente zo 17. 7. 1826 v prospech 3 synov, slobodnej dcéry a nezl. vnučky — rozdelila rovným dielom kopanice pri bonifikácii synových investícií, uložila vystrojiť svadbu slobodnej dcéry, všetok ostatný majetok („jak po mem manželovi, tak i po mne“ malo medzi deti rozdeliť panstvo a končí „ještě raz žádam ponížene vrchnost, kterej tato vec ku konání patřiti bude za potvrzení a upevnení tejto mej vule poslední“); tamže, sign. I/74 — Sedmerovce (dom, voly a riad zanecháva obom synom, aby „od sester mali pokoj“, rovnako týmto nadobudnutú kopanicu, ale „kopanice ostatne ponevač su dedovske nechavam pod sud slavnej vrchnosti“ — zo 14. 12. 1821); so súhlasom zemepána zanechal otec jednému synovi urb. dom s usadlosťou a druhému výplatu z nich (ŠSÚA Bratislava — panstvo Žrdody Hlohovec, Prot. S. Dom. zo 16. 3. 1829 No 37 — pozostalosť po Št. Karabovi z Drahoviec; rovnako ŠA Nitra — panstvo Močenok, Proth. S. Dom. 1832 No 14 — pozostalosť po J. Kompasovi z Močenku); urb. hospodárstvo synom, dcéram výplatu (tamže — panstvo Krakovany, Proth. XVI, 1831, No 68: pozostalosť po A. Krajčejech z Ostrova; tamže — panstvo Močenok, Proth. XLVII, 1837, No 117: pozostalosť po Št. Blahovi z Močenku; ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/84 — Ilava: pozostalosť zo

Panstvo schvaľovalo aj rámec poručiťelovho oprávnenia presahujúci testamentárne dispozície, ak bola vyplatená zemepanská odúmrť alebo ak to bolo hospodársky vhodné (scelenie prv rozdelenej usadlosti).

Časté boli dispozície poručiťela v testamente v prospech zanechanej manželky; zabezpečoval jej požívacie právo na pozostalosti, vracal jej majetok prinesený do manželstva, odkazoval jej hnuteľnosti alebo nadobudnuté kľčovisko. Ale neuznávali sa dispozície na úkor manželky, napríklad poručiťelova výhradná dispozícia spolunadobudnutým majetkom.¹¹⁹

Panstvo uznávalo primerané odkazy z hnuteľností a nadobudnutého majetku v medziach poručiťelovho testovacieho práva v prospech príbuzných, priateľov za preukázané služby, panstvu, na zbožné ciele;¹²⁰ ak odkazy svojou výškou presahovali testovacie oprávnenie poručiťela, znižovali sa pomerne, aby odúmrtné práva zemepána neboli poškodené.

10. Usadlosť ako súčasť poddanskej pozostalosti

Pozostalosť („substantia remansa“) tvoril všetok majetok poručiťela v momente smrti, všetko čo poručiťel vlastnil, lebo aj podľa feudálneho uhorského práva dedič sa mohlo len to, čo bolo vo vlastníctve zomrelého. Čo všetko bolo alebo právne mohlo byť vo vlastníctve poddaného roľ-

7. 11. 1835 po J. Gallovi]; urb. hospodárstvo zaľovi, ktorý „aby tým bezpečnejší byť mohel milostive Sl. panstvo ponížene prosim, aby tebože zaca Ondreja Bellobrada na živnosti držicej pol gruntu urbárskeho zanechal aj s jeho djetkami“. Dokonca poručiťel nemohol ustanoviť synov rovným dielom k zdedenému majetku — lebo tu nemá testovacie právo; panstvo rozhodlo, že len jeden má zostať na urb. usadlosti a druhého má vyplatíť, ale vinicu rovným dielom (ŠA Nitra — panstvo Nitra, Proth. XVIII, 1816 až 1825 — testament J. Szoráda zo Žirán; rovnako neplatný testament ohľadne zdedeného majetku ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. I/72 — Bohunice: testament Št. Mičku z 12. 11. 1789).

¹¹⁹ Taký testament prehlásila panská stolica za inoficiálny, a ak tak disponovala manželka bez výslovného súhlasu manžela, za neplatný (ŠSÚA Bratislava — panstvo Žrdody Hlohovec, Prot. S. Dom. z 31. 1. 1797 v Hlohovci, No 9 — pozostalosť po M. Drabantovi), ale v inom prípade uznala testament poručiťela o celom spolunadobudnutom za platný, lebo založený hlavným nadobúdateľom (tamže — Prot. S. Dom. z 22. 11. 1798 v Chlebnici, No 4 — testament J. Fajnora).

¹²⁰ Takéto odkazy bývali prehojné. Tak napr. vdova K. Baginová v testamente z 28. 7. 1838 odkázala: na vystavenie kaplnky v Ilave 500 zl., za omše za ňu 375 zl., na dva kalichy 500 zl., vdovám prítomným na omšliach za ňu úroky zo 100 zl., na školského perceptora úroky zo 100 zl. Mnohé panstvá preto vylučovali spolupôsobenie kňazov pri testamentoch (viď Prileszky pre Oravské panstvo) alebo priamo zakazovali takéto dispozície. Tak v inštrukcii z 25. 1. 1795 pre Drugethovské panstvo čítame: „žadnemu umírajícimu gazdovi a želarovi není doslobodno ze škodu svojej ženy neb dítkach aneb zemskeho panstva ze svojeho gazdovství cokolvek toho jest na kostel, anebo plebanovi oferovat neb poručiť, krem toho co prinaleží za pohreb a službu ma se zaplatiť“ (ŠA Prešov — fond Drugeth Humenné, sign. A - 108).

níka, nie je jednoznačne zodpovedané. Najmä ohľadne dedičského poddanského práva k nehnuteľnostiam nie sú mienky zďaleka zjednotené práve aj v dôsledku nevyjasneného vzťahu poddaného k užívanej pôde. Isté je toľko, že poddaní hospodárili na usadlostiach i na mimousadlostných poliach (klčoviská, vinice), že mali k hospodáreniu potrebné dvory a stavby, záprahy a náradie, úžitkový dobytok, domáce zariadenie atď.

Pokiaľ ide o hnutelnosti a ich vlastníctvo poddaným, niet sporností. Vcelku patrili do pozostalosti veci osobnej potreby (šatstvo), domáce zariadenie (nábytok, riad a pod.), úroda rastlinná, hospodárske náradie (voz, pluh, motyky, reťaze, brány a pod.), záprahový (kone, voly) a úžitkový (kravy, ovce, kozy) dobytok, iné zvieratstvo (hydina, svine). Z nehnuteľností patrili tam najmä dom a ostatné hospodárske staviská (maštale, stodola, kôlna a pod.), vystavané prácou a nákladmi poddaného (odrátať treba stavebný materiál poskytnutý zdarma panstvom) vôbec vždy tu treba mať na zreteli, čo je panskou príslušnosťou usadlosti; výnimočne mohli to byť stavby a semeno.¹²¹

Z nehnuteľností boli to predovšetkým usadlostné pozemky, stavebný pozemok (intravilán) a polia (extravilán); na stavebnom pozemku pevne postavený dom (najmä murovaný) tiež sa považoval za nehnuteľnosť. Keď sa hovorí o investíciách, majú sa na mysli náklady v zmysle 29/1556: predajná cena domu a stavísk vo výške trvalých nákladov, náklady na opravu alebo novú výstavbu budov, náklady na vysadenie záhrady a pod. Konečne do pozostalosti patrievali mimousadlostné pozemky, najmä vykľované role a lúky, vinice; aj tu poddanému patrili len investície, tj. alebo cena kúpených klčovísk a viníc, alebo odmena za skultivovanie klčoviska, ktorá bola neskôr za tereziánskej urb. regulácie pevne stanovená, alebo náklady na vysadenie vinice a pod.

Prí pozostalosti treba v zmysle uhorského feudálneho práva rozoznávať otcovskú a materskú hnutelnú a nehnuteľnú pozostalosť, a v oboch zase časť zdedenú a poručiteľom nadobudnutú, lebo každý z rodičov mo-

¹²¹ Tak najmä na Oravskom panstve platila prax, že budovy a obsiatie patria k usadlosti a nepočítajú sa do pozostalosti [pozri ŠA Bytča — fond Oravského panstva fasc. 91 No 13 (1752 ; pozostalosť po J. Bučeníkovi z Chyžného a po A. Štefánikovi zo Zázrivej) — pozostalosť spísaná a ohodnotená „*praeter aedificia fundum et seminaturam*“], No 14 (1753 — pozostalosť po J. Romaníkovi zo Slanice a po M. Grechínovi zo Zubrohlavu — „*aedificia quoque et seminata penes fundum reliqui solita*“], nie však budovy, ktoré poddaný vystaval zo svojho (tamže — No 17) pozostalosť po A. Gerníkovi zo Zubrohlavu („*cum aliunde seminata et aedificia velut pro instructione fundi deservientia, a conscriptione substantiae exmitti consuevissent*“; No 26) 1765 — pozostalosť po J. Žigmonovi z Dolnej Zubrice — „*quia tamen ex serie conscriptarum rerum pretium fundi et aedificiorum per deficientem erectorum ac acquisiteorum, seminata item, tanquam ad instructionem incolatus destinari et exmitti solita*“; podobne No 22 (1761 — pozostalosť po J. Dutkovi zo Zázrivej) a I.].

hol mať svoj individuálny majetok, a pochopiteľne do pozostalosti treba rátať aj za manželstva spolunadobudnutý majetok.

Do pozostalosti ďalej patrilo aj právo vykúpiť založené klčoviská alebo vinice, alebo aj iné kusy nehnuteľností, per nefas aj usadlostných, — ak ich založenie sa stalo so súhlasom zemepána,¹²² ak taký súhlas v zásade v zmysle urb. VIII, § 18 bol potrebný.

Do pozostalosti konečne bolo treba rátať aj poručiteľove dlhy a iné povinnosti (Trip. III, tit. 30 § 3 Urb. VI, § 1 „*jure tamen et aere alieno praevis deducto*“) a vôbec poddanskú pozostalosť bolo možno prevziať len po uspokojení práv vdovy a nezletilcov a s poddanskými bremenami (voči zemepánovi, štátu, stolici a cirkvi).

So zreteľom na takto vymedzené práva poddaného k nehnuteľnostiam, totiž obmedzené na investície a mellorácie, vytvorila sa zásada, že usadlostné apertinencie (extravilán) sledujú osud domu (intravilánu), kto nadobudol urbársky dom, dostal do užívania zároveň aj k nemu patriace poľnosti (extravilán).¹²³

Ustanovenie o testovacej slobode poddaného (Trip. III, tit. 30) pobáda k záveru, že poddaný vlastnil nielen hnuteľný, ale aj nehnuteľný majetok. Avšak bránia nám v tomto závere ďalšie ustanovenia tohože titulu, podľa ktorých poddanému patrí len *merces laboris et proemium*, a že akékoľvek predaje a odkazy ohľadne usadlosti, sú iba predajmi a odkazmi tejto jeho mzdy a odmeny za prácu.

Tento záver stavia Prileszky priamo do čela svojej úvahy (a zároveň inštrukcie pre Oravské panstvo). Ale vyššie sme videli, že práve o tejto otázke sa mienky rozchádzajú. Vyjasnenie môže nám poskytnúť právna prax na panských stolicích a sédriách. Z nej môžeme dostať jasnejší, ba v istom zmysle definitívny obraz a odpoveď na otázku, čo vlastne bolo predmetom (súčasťou) poručiteľovej pozostalosti, pokiaľ ide o obrábanú urbársku usadlosť, čo sa vlastne po ňom dedilo v tomto smere, či usadlosť ako taká, či len jej požívanie alebo iné poručiteľove právo k nej, alebo azda len vyššie spomínaný jeho nárok na mzdu a odmenu? Odpo-

¹²² ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. 1/72 — Bohunice (záležitosť J. Uherčintého); ŠA Nitra — panstvo Radošina, Proth. XI z 20. 1. 1830, No 138, 141, 143 (výkup založených klčovísk a viníc sa uznáva len, ak k nemu došlo so súhlasom zemepána).

¹²³ ŠSŤA Bratislava — panstvo Žrdody Hlohovec, Prot. S. Dom. z 30. 1. 1797 v Hlohovci, No 11 (usadlostné apertinencie neslobodno odtrhávať od domov, či predajom alebo zálohom, tieto nesú osud domov); ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 40 (boční príbuzní nechceli vyplatiť hnuteľnú odúmrtnú pozostalosť, preto „1/24 sessionis Osiskova Joanni Kupčik qui pro superaedificatis plurimum obtulit summamque caducam cassae Dnali inferre declaravit, autoritate Terr. Dnali confertur“), rovnako No 39 (s. 926, 931, 936, 1036, 1256, 1277 pozostalosti po J. Novákovi, M. Godavovi, A. Stašovi a S. Hladkulikovi, po J. Hupčikovi); ŠA Bytča — panstvo Pruské, sign. 1/74 — Sedmerovce (pozostalosť po J. Pecušovi z 1812 — „cum autem legale sit, ut qui succedit in coloni aedificiis, is succedat etiam in eodem colonicali fundo et postfundualibus apertinenciis ...“).

veď sa naznačuje už z toho, čo sa povedalo v spojitosti so zákonným dedením a s testovacím právom poddaného.

Predovšetkým treba konštatovať, že aj ustanovenie tit. 30 Trip. III. nebolo v skúmanom nami období nejakou fikciou¹²⁴ alebo politickým heslom,¹²⁵ ale celkom živým a pre právnu prax smerodajným právom. Aj podľa právnej praxe, dovolávajúcej sa práve Verböczyho, poddaný ohľadne usadlosti a pôdy vôbec vlastnil len prislúchajúcu mu mzdu a odmenu za prácu, to mohol speňažiť alebo inak s tým disponovať úkonmi medzi živými, a len toto mohol medzi svojich dedičov podeliť alebo o tomto v testamente naložiť.¹²⁶

Panské stolice na Oravskom panstve — ak po poručiteľovi nebolo potomkov — cez takmer celé storočie jednoznačne zdôrazňovali, že poručiteľom užívaná usadlosť sa vracia zemepánovi do jeho slobodnej dispozície prideliť ju inému, kdežto hnuteľnosti zemepán dedí ako odúmrté. Teda usadlosť nespadá ako ostatný majetok poručiteľa na zemepána titulom odúmrtie, tu zemepán nesukceduje, nededí; usadlosť sa mu ako vlastníkovi vracia, lebo niet na nej zákonného hospodára.¹²⁷ A je to aj logické, veď usadlosť patrila vlastníckym právom zemepánovi, kdežto ostatný majetok, hnuteľnosti boli vo vlastníctve poručiteľa.

Keď však poručiteľ nezomrel bez potomstva, ale naopak keď zanechal zákonných dedičov-potomkov, bola situácia zložitejšia, než by vyplývalo zo zásady, že sa dedí len poručiteľov nárok na mzdu a odmenu za prácu. Z ustanovení, ktoré v tejto spojitosti prichádzajú do úvahy, totiž Trip. III, tit. 29—30, zák. čl. 62/1715 a Urb. VI § 1, je zrejmé, že po smrti hospodára zemepán nemohol proste jeho potomkom vyplatiť poručiteľove nároky na mzdu a odmenu za prácu a usadlosť prideliť podľa svojej ľubovôle inému hospodárovi, ale zemepán musel rešpektovať, aby na usadlosti zostali potomci poručiteľa a títo mali priamo nárok na zotrvanie

¹²⁴ Pozri M. Sarló s, *A magyar jobbágytelek*, 14, 16 a n.

¹²⁵ Pozri V. Prochá zka, *Bratislavská rozprava o alodisaci poddanské půdy a dědickém právu poddaných na Slovensku*, Právněhistorické studie, 1958, 296 a n.

¹²⁶ ŠA Nitra — panstvo Krakovany, Proth. XVI zo 6. 6. 1831 No 61, 76 a tamže — panstvo Nitra, Prot. XV No 7.

¹²⁷ ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 42: caducitates 1834—35 [pozostalost po J. Prosbovi zo Zubrice — 1819 bez potomkov — „quota quidem sessionalis ad liberam collationem Terr. Dnii, substantia vero mobilis (superstructa vero et meliorationes) ad successionem Fiscii Dnalis quā caduca recidit“]; podobne prípad pozostalosti po J. Odrobiňákoví z Bobrova — „quota sessionali 1/38^{ae} sessionis ... velut legitimo cultore destituta ad liberam Terr. Dnii collationem recidente.“; No 40—1833 pozostalost po A. Lajdákovi z Hruština „ratam 1/16 sessionis idmodi ad liberam Dnii dispositionem devenisse, liberum etiam est, eandem cuicunque conferre ...“; tamže — No 42 — 1834 pozostalost po M. Funfroví z Vitanovej ... „quota sessionali 1/38^{ae} sessionis Funfrova ad liberam Terr. Dnii collationem, substantia vero mobili salvo aere alieno ad successionem fiscii Dnalis recidente“; tamže — No 39 pozostalost po M. Godavovi z Orávky (s. 931 a n.).

na usadlosti. Tento ich nárok nebol však absolútny, ale podmienený požiadavkou, že vyhovujú z hľadiska potrieb riadneho hospodárenia na usadlosti a z hľadiska plnenia povinností spojených s jej užívaním. Či potomci tieto predpoklady splňovali, rozhodovala panská stolica.

Tak podľa nej týmto požiadavkám napr. nevyhovovalo, aby na usadlosti zostali mužskí potomci z prvého i druhého manželstva poručiteľa, lebo intravilán je úzky a teda nevhodný, aby tam viacerí bývali alebo stavali, a extravilán je nielen nevhodné, ale priamo zakázané deliť a zmenšovať, ak nemá utrpeť kontribúcia a panské záujmy, a preto sa rozhodlo prideliť usadlosť iba jednému so zreteľom na to, že zemepán má slobodné a výlučné právo prideliť usadlosť do obrábania hospodárovi.¹²⁸ Rozhodujúce bolo, ako zemepán, alebo panská stolica zaňho, posúdi hospodársku schopnosť a vhodnosť do pozostalosti nastupujúcich dedičov. Keď za nezletilcov nikto nechcel na seba ako poručník prevziať starosť aj o obhospodarovanie usadlosti, túto panská stolica iure domini odovzdala proste inému vhodnému hospodárovi. Dedičské nároky aj mužských potomkov v takomto prípade spočívali len v merces laboris poručiteľa (konkrétne v investíciách a melioráciách, ďalej ostatných hnutelnostiach), zatiaľ čo mimousadlostné kopanice sa nezletilcom zachovali in natura, prenechajúc ich prípadne na čas nezletilosti do árendy.¹²⁹ Keď na strane panstva bola dobrá vôľa a porozumenie pre nezletilé siroty, alebo pre vzdialených dedičov našli sa cesty, ako im zachovať usadlosť.¹³⁰ Ba v úsilí zachovať im dedičské nároky ide sa tak ďaleko, že sa im poskytuje pomoc pre vymáhanie urbárskej usadlosti, ktorú po dedovi niekto neoprávnene okupoval.¹³¹

Labilnosť poddanského dedičského práva prejavila sa aj v prípade, že do usadlosti mali nastúpiť viacerí mužskí potomci rovným právom. Keďže reálne rozdelenie usadlosti medzi dedičov bolo dovoľované zemepánmi len celkom vynimočne — ako to podčiarkuje prax na mnohých panstvách — potomci svoje dedičské nároky museli vykonávať alebo spoločne,

¹²⁸ ŠA Nitra — panstvo Nitra, Proth. II z 19. 7. 1828 v Nitre, No 1 — mužskí potomci z 1. a 2. manželstva — pozostalosť s usadlosťou synovi z 2. manželstva, deti z 1. manželstva vyplatí z budov, meliorácií a klčovnísk.

¹²⁹ ŠA Bytča — panstvo Pruské, Acta S. Dom. sign. KP - 71—73: Prot. z 2. 11. 1831 (pozostalosť po J. Kvasničkoví z Vršateckého Podhradía). Podobne ŠA Nitra — panstvo Krakovany, Proth. XVI, 1831, kde panstvo neuznalo zá vhodného hospodára vlastného bieleša.

¹³⁰ ŠA Bytča — panstvo Pruské, Acta s. dom. sign. KP - 71/73: Prot. z 2. 11. 1831 — „aby synovia neboli celkom zbavení zákonnej sukcesie na usadlosť“ — švager tútorom za polovicu usadlosti. Podobne na biskupských panstvách ŠA Nitra — panstvo Močenok, Prot. s. dom. 1832 No 15 a Proth. XLVII z 13. 2. 1837 No 151 a 152, ďalej No 99 (nepřítomné rezervovalo usadlosť) a ŠA Bytča — Oravské panstvo fasc. 91 No 40 (1833—34 — nepřítomného, ani po návrate nepřipustilo na usadlosť).

¹³¹ ŠSŮA Bratislava — fond Řrdody Hlohovec, Prot. s. dom. z 19. 8. 1797 v Pleštanoch, No 9 (pozostalosť J. Palca).

alebo na usadlosti zostal hospodáriť len jeden, ktorý ostatných z usadlosti vyplatil. Kto z nich mal zostať, rozhodoval zemepán.¹³² Pri výplate však neprichádzala do úvahy cena usadlosti, ale len hnuteľnosti a investície a meliorácie poručiť do usadlosti. Pri výplate sa teda ukázalo, že vlastne ich dedičské diely nie sú rovnaké. Ale zemepán dokonca ani nebol povinný nechať dedičov spoločne na usadlosti hospodáriť a mohol aj proti ich vôli, prípadne proti vôli poručiť rozhodnúť, že na usadlosti ako hospodár má zostať z nich len jeden a určiť tiež, ktorý z nich.¹³³ Výplata sa aj tu týkala len hnuteľností a investícií do usadlosti.

Ako sme tiež vyššie videli, aj v právnej praxi na panských stoliciach preniká tendencia priznať sukcesiu do urbárskej usadlosti aj bočným príbuzným prvého stupňa, najmä dielnym bratom; ale toto ich právo na sukcesiu je slabšie než u potomkov, lebo síce dostanú sa do užívania usadlosti, ale len za podmienky, že vyplatia zemepanskú odúmrť.¹³⁴ Teda vlastne v pozostalosti nemajú prednosť pred zemepánom, lebo tento dedí odúmrť, nemajú vlastne dedičské právo, lebo potom by nemali vyplácať odúmrť, ale predsa len sú vo výhode aj právne oproti iným uchádzačom na výkup odúmrte, lebo pri ich ochote zaplatiť odúmrť nemožno ich z prevzatia usadlosti vylúčiť alebo obísť. Za tejto situácie ťažko povedať, či do užívania usadlosti sa dostávajú v dôsledku dedenia, alebo v dôsledku prednostného práva pri výkupe odúmrte, kde s vykúpenou odúmrťou sa im odovzdáva aj usadlosť.

Tieto uzávery podporuje aj spôsob inventarizovania poddanských pozostalostí a ich oceňovania za účelom rozdelenia pozostalosti medzi dedičov alebo za účelom výkupu zemepanskej odúmrte. V inventároch pozostalostí nenachádzame usadlosť ako súčasť pozostalosti a preto ani nie je vyjadrená jej cena v ohodnoteniach (šacunkoch) pozostalostí. Stretávame sa tam aj u poddaných hospodáriacich na urbárskej usadlosti len s domami a hospodárskymi stavbami a tu sa hodnotia len investície a meliorácie do nich, ďalej s hnuteľnosťami všetkého druhu, ďalej s klčoviskami alebo vinicami, kde sa hodnotia zasa investície do nich. Urbárska usadlosť a jej kvalita nefiguruje v inventároch pozostalostí, a ani neuvádza sa cena usadlosti ako takej. To je plne v súlade s uvedenými ustanoveniami Trip. III, tit. 30, ako aj zák. čl. 35/1790, kde sa tiež sťahujúcemu sa poddanému dovoľuje predať jeho „melloraciones a superaedificata“, ak nenájdu kupca môžu si „solo affixa secum aufer-

¹³² ŠA Nitra — panstvo Močenok, Prot. s. dom. 1832, No 36; panstvo Nitra, Proth. XII z 8. 3. 1830, No 174; panstvo Lukáčovce, Prot. X z 18. 1. 1830, No 103; ŠSÚA Bratislava — fond Ľrdody Hlohovec, Prot. s. dom. z 25. 8. 1797 v Chlebnici, No 3.

¹³³ ŠA Nitra — Proth. s. dom. 1816—1825, XVIII, No 65; ŠA Levoča — fond Mariásky, Spišský Hrušov sign. B 1-a/10 (1838 — pozostalosť J. Kulbacha).

¹³⁴ Pozri vyššie pozn. 70, 72, 76—81.

re". Je pravda, že už od snemu po smrti Jozefa II. nastolovala sa a pretriasala sa aj v snemových kruhoch otázka povolenia poddanému odpredať nielen svoje meliorácie a superedifikácie, ale aj samo požívanie usadlosti. Dokonca výbor poverený snemom na vypracovanie nových urbárskych zákonov presadzoval túto myšlienku vo svojom elaboráte a návrhu.¹³⁵ Tento návrh v podstate bol prijatý zák. čl. IV/1836 § 6, kde sa dovoľuje sťahujúcemu sa poddanému (sedliakovi i želiarovi) voľne odpredať „do usadlosti urobené investície a zlepšenia spolu s požívaním usadlosti a príslušnej poddanskej podstaty“.

Podľa Sarlósa¹³⁶ tieto ustanovenia neprebojoval snem, ale hospodársky život sám, ktorý si vynútil napriek Verbőczymu obeh nehnuteľností medzi poddanými, len čo sa vyvinulo svojské štabilné užívanie usadlostí. A konštatuje, že v prvých desaťročiach 19. storočia v mnohých župách po celej krajine stal sa všeobecným zjavom nielen odpredaj poddanskej usadlosti, ale aj jej výmena a danie do zálohu bez súhlasu zemepána. Tým vraj prakticky z pojmu zemepanského vlastníckeho práva vypadlo požívanie usadlosti a rozmnožilo vlastníckoprávne oprávnenia poddaného. Tieto závery Sarlósa preceňujú skutočný i právny stav v tejto otázke na začiatku 19. storočia. Isteže obeh nehnuteľností bol na začiatku 19. storočia značný, ba už aj predtým. Nemožno ale povedať, že by požiadavka zemepánskeho súhlasu s dispozíciami poddaného s usadlosťou bola právne stratila na cene a význame. Ale v tejto spojitosti nie je podstatné tak, či poddaní predávali, vymieňali a do zálohu dávali, ako to, čoho sa presne a právne tieto dispozície týkali, či totiž ich predmetom bola usadlosť sama, alebo len poddaného investície do nej. Prax plne potvrdzuje túto druhú možnosť. A potvrdzujú to aj inventarizácie poddanských pozostalostí a ich ohodnotenia. Do pozostalostnej podstaty a do jej ceny nedostáva sa ani usadlosť sama, ani jej požívanie, ale len — ako prv v 18. storočí — investície do nej a superedifikácie na nej.

Aký však zmysel má ustanovenie § 6 zák. čl. IV/1836, prináša ono zmenu oproti predchádzajúcemu stavu, alebo predchádzajúci právny stav len inak formuluje? Z elaborátu snemovej deputácie ide najavo, že rozšírenie slobodného poddanského kúpopredaja požívania usadlostí nemalo narúšať zemepanské práva v zmysle tit. 30 Trip. III, že sa poddanému síce malo niečo dať, čo by jeho pozíciu k usadlosti upevňovalo, ale bez každej ujmy zemepanských vlastníckych práv. Preto sa dokonca prehlasovalo, že dáva sa poddanému povolením slobodného odpredaja usadlosti len to, čo mu už patrí v dôsledku slobody sťahovania a zák. čl. 35/1790.

¹³⁵ *Opinio Excelsae Deputationis Regnicolaris e Comitibus Anni 1825/27. exmissae in Re Urbarii cum Motibus, et Projecto Articulorum deprompta*, Posonii 1831, 4, 7, 9 a n.

¹³⁶ c. d., 17 a n.

Avšak nech už úmysly snemovej deputácie a snemu samého boli akékoľvek, isté je, že ustanovenie § 6 zák. čl. IV/1836 prináša nielen zmenu vo formulácii v prospech poddaného, ale že zmenu možno pozorovať aj v praxi. Tak predovšetkým v praxi inventarizácie poddanských pozostalostí a v praxi ohodnocovania pozostalostí. Táto zmena nie je však hneď všeobecná, a ani nie vždy hneď celkom výrazná. Ak by sme doslovne brali ustanovenie o odpredaji svojich práv k usadlosti zo strany poddaného, mali by sme sa v inventároch poddanských pozostalostí stretnúť s uvádzaním aj užívanej usadlosti ako súčasť pozostalosti a pri ohodnotení pozostalostných kusov mala by byť vyjadrená aj hodnota predávateľného požívacieho práva na usadlosti. Tomu však hneď tak nebolo. Stretnáme sa na viacerých panstvách, že sa pokračuje aj naďalej v starej praxi: usadlosť sa do inventáru pozostalosti nezaznačuje a pochopiteľne sa ani neohodnocuje požívacie právo na nej. Tak tomu bolo napríklad na panstve Mariássyho v Spišskom Hrušove. Keď bolo viacero potomkov-dedičov, ohodnotila sa pozostalosť bez usadlosti a požívacieho práva, vyrátal sa z tejto hodnoty každému dedičovi prislúchajúci podiel, ktorý im mal vyplatiť ten z nich, ktorého zemepán ustanovil za hospodára a ktorému odovzdal usadlosť.¹³⁷

Na prúščanskom panstve (s veľkostatkami Pruské, Ilava a Beluša) bola prax kolísavá, hoci tu by mala byť táto otázka dávno vyriešená v zmysle § 6 zák. čl. IV/1836, lebo podľa slov trenčianskych stoličných ablegátov na sneme 1832—36, ktorým dáva Sarlós¹³⁸ plnú vierohodnosť, kúpopredaje usadlosti v tomto zmysle boli na trenčianskom vonkove už celkom bežné. V skutočnosti toto tvrdenie je nadsadené a vykresľuje postavenie poddaného v lepšom svetle, než v skutočnosti bolo. V celej inventarizačnej praxi do 1836 nenašli sme žiaden prípad, kde by v súpisne pozostalostnej podstaty bola zapísaná aj poddanská usadlosť, a tým menej, pravda, potom jej ohodnotenie. V tejto praxi nastáva skutočne zmena až pod vplyvom urbárskych zákonov, najmä pod vplyvom ustano-

¹³⁷ SA Levoča — fond Mariássy, Spišský Hrušov, sign. B 1 - a/10: ocenenia odúmrtí 1838—1841 pozostalosť J. Kulbacha 14. 3. 1838 deťom z 1. a 2. manželstva poručiteľa vyplatil otčím staviská a hnuteľnosti a zemepán mu odovzdal aj gazdovstvo (usadlosť); 26. 5. 1838 — pozostalosť po A. Hornyákovej — 4 deti — ošacovali sa stavby, dobytok, gazdovský riad a zasiaté osivo — „Pan gruntovny račil tuto curiu najstaršiemu synovi oddať a jeho za gazdu ustanoviť, tehdy povinovatý je tamtým trojom deťom, jakožto Jurekovi, Katarine a malej Marke, každému keď svojeho veku dojdú prislúchajúcu časťku vyplatiť“; 12. 5. 1840 po M. Tkáčovi — 2 synovia — z rozhodnutia pána želiarsku usadlosť prevzal starší syn, ktorý vyplatil zo stavieb a dobytka mladšieho, ktorý bol tým „ex integro excontentatus“; 23. 6. 1841 po Št. Mačudovi — šacované ako pozostalosť len presne uvedené stavby a hnuteľnosti; [30. 3. 1845 revízia tejto pozostalosti, konkrétne „budinky na titulovaného pána placu ležiace, statki, celi domovi rad, slovom substantiu sirotam prislúchajúcu, juž 1838 ošacovanu“.]

¹³⁸ Sarlós, c. d., 17 a n.

venia § 6 zák. čl. IV/1836. V pozostalostných súpisoch po poddaných na pruskom panstve po roku 1836 pravidelne je zapisovaná aj užívaná usadlosť (sedliacka alebo želiarska, prípadne jej veľkosť), a kde by obecné orgány boli opomenuli pojať do pozostalostného súpisu usadlosť, vrchnosť súpis v tomto smere doplnila pripísaním aj usadlosti doňho. Pokiaľ však ide o ohodnotenie usadlosti ako iných častí (domy, hnutelnosti a pod.) pozostalosti, stretávame sa cez celé desaťročie až do buržoáznej revolúcie s kolísajúcou praxou. Niekdy sa síce usadlosť do pozostalostného súpisu zaznačila, ale ako súčasť poručiteľovho majetku sa nešacovala, ocenili sa len budovy a hnutelnosti.¹³⁹ V celom rade iných prípadov sa však nielen do súpisu uviedla, ale aj ohodnotila vedľa domov a hnutelností a pokiaľ obecnými orgánmi bola zo súpisu vynechaná, bola tam z rozhodnutia vrchnosti pripísaná aj s uvedením ceny vedľa ceny domov a hnutelností.¹⁴⁰ Je zrejmé, že sa tu hodnotilo poddanému patriace požívacie právo na usadlosti ako také. Jeho majetkové práva k usadlosti sa rozšírili oproti zmyslu, ktorý sa cez stáročia až do 1836 dával ustanoveniu Trip. III tit. 30.

V rámci testovacej slobody poručiťel vlastne nemohol nakladať usadlosťou. Akékoľvek dispozície v tomto smere boli neplatné a platnými sa mohli stať len s predchádzajúcim alebo dodatočným súhlasom zemepána. Prax panských stolíc nepripúšťala testamentárne dispozície mimo

¹³⁹ SA Bytča — panstvo Pruské sign. I/72 — Mikušovce (pozostalosť po J. Ondrejčikovi — zdedená otcovská želiarska usadlosť); tamže — sign. I/84 — Ilava — pozostalosť po J. Lepakovi — šacované len budovy a hnutelnosti, nie 1/2 urb. usadlosť; rovnako 22. 6. 1847 pozostalosť po A. Zahradníkovi z Prejtej — nešacované 1/2 gruntu urbárskeho a rovnako po Št. Machalovskom želiarska usadlosť; 28. 10. 1846 po J. Mičkovovi urb. 1/2 usadlosť pripísaná, ale neohodnotená; rovnako (sign. I/88 — Prejta v šacunku pozostalosti po O. Žigovi z 8. 8. 1846 pripísaná sirotskou stolicou 1/2 urb. usadlosť; sign. II/25 pozostalosť po J. Ručekovi z 14. 2. 1837 — 1/2 urb. usadlosti vôbec nespomenuté ani vrchnosťou nedoplnené.

¹⁴⁰ SA Bytča — panstvo Pruské sign. I/84 (pozostalosť po J. Stachovi odpredaná — „ut cum status activus incluso quoque inquilinari tenuto post supputationem passivorum fl. 80 gr. 30 Wal. efficientium ad fl. 135 gr. 28 Wal. aestimaretur“); tamže — pozostalosť po J. Burucovi — „substantia consistit ex tenuto coloniali 4/8, aedificiis item pecore et mobilibus insimul ad fl. 939 Wal. aestimatis“; tamže — pozostalosť zdedená po J. Chalupovi aj s usadlosťou šacovaná na 1393 zl. a sama „živnosť pol gruntu šacovaná in fl. 800.—“; tamže — v šacunku pozostalosti po J. Katerinčinovi z Podvážia ohodnotená na prvom mieste „živnosť urbárska 1/6 ... na 150 zl.“, potom jednotlivé stavanja, kusy lichvy, gazdovský riad a dlhy — šacunek schvalený sirotskou stolicou; pozostalosť po Št. Ozancovi — sirotskou stolicou doplnená cena usadlosti „inquilinaria ... 150 fl.“; tamže — pozostalosť po A. Siranovi v Ilávke — „živnosť urbárska 1/8 gruntu nanho pripadajúca ... 250.— fl.“; tamže po J. Valáškovovi zo 6. 3. 1847 šacovaná 1/2 gruntu urbárskeho na 400.— zl. a po P. Szivakovi 8. 2. 1847 cena 1/4 urb. gruntu 500 zl. okrem ceny budov etc.; po J. Belicovi z 30. 11. 1843 doplnená pozostalosť o „živnosť hofferska brez stavanja 150 zl.“; tamže — sign. I/85 — Ilávka — v šacunku pozostalosti po P. a O. Benecnom z 9. 4. 1838 uvádzajú sa najprv stavby, potom „ze živnosti 5/8 gruntu in 300 fl. šacovanej na neboheho patrí ... 150.—“, konečne sa uvádza k usadlosti patriaca kopanica, ale daná do zálohu za 120 zl.

rámca poddanskej testovacej slobody (Trip. III tit. 29—30) a na škodu zemepanských práv. Preto — ako sme vyššie videli¹⁴¹ — ak k takýmto dispozíciám došlo ohľadne usadlosti, boli alebo neplatné, alebo s nimi dodatočne vyslovil zemepán súhlas, ak jeho práva boli uspokojené (vyplatenie odúmrtie a pod.).¹⁴²

11. Kopanice a vinice ako súčasť pozostalosti

Právny režim mimousadlostnej pôdy, totiž najmä klčovísk a viníc vykazuje niektoré rysy priaznivejšie pre poddaného, aj pokiaľ ide o rozsah jeho dispozičnej moci. V istom zmysle je to prekvapujúce, lebo klčoviská a vinice boli panskou, nie poddanskou pôdou. A predsa zásahov zo strany zemepána do ich užívania poddaným bolo menej. Voľnejší bol právny obeh (kúpopredaj,¹⁴³ záloh, výmena), spravidla bez potreby panského súhlasu a tiež bez poddanských povinností (voči zemepánovi, ale najmä voči štátu), ktoré viazali na urbárskej usadlosti. Ale na druhej strane, keďže tu šlo v podstate o panskú pôdu, na ktorú sa nevzťahovala štátna ochrana, bolo ju možno ľahšie (vlastne voľne) odňať poddanému pri nahradení investícií do nej (odmena za skultivovanie alebo kúpna cena). Pri výkupe prejavoval sa významný rozdiel medzi vinicami a klčoviskami, lebo prvé (ako aj budovy) bolo treba vykúpiť za *condigna aestimatio*, kdežto klčoviská a iné pozemky za *communis aestimatio* v zmysle Trip. III tit. 30 a zák. čl. 58/1625. Od tereziánskej urbárskej regulácie je klčovanie viazané na súhlas zemepána, a prejavuje sa tendencia omedzovať poddanskú dispozíciu klčoviskami (povinnosti aj voči zemepánovi, súhlas zemepána na založenie a scudzenie klčoviska, určená výkupná cena klčovísk). Od konca 18. storočia, ale najmä od 19. storočia prebieha široká akcia výkupu klčovísk zemepánmi. Ale nielen v úkonoch medzi živými, aj v oblasti dedičského práva boli významné rozdiely medzi usadlostnou a mimousadlostnou pôdou.

Tak predovšetkým omnoho plnšie sa uplatňuje zásada, že mužské a

¹⁴¹ Pozri vyššie pozn. 116—118.

¹⁴² E. Tarkány Szűcs [*Vásárhelyi testamentumok*, Budapest 1961, s. 192, pozn. 9] odvolávajúc sa na svoju Urbársku reguláciu, kap. 2, pripisuje mi názor, že právne predpisy nezabezpečovali možnosť dedenia usadlosti, ale len aby zostala predmetom zdanenia a že považujem usadlosť za *res extra commercium*. Ide zrejme o nedorozumenie, lebo v uvedenej mojej práci (ani inde) v takejto formulácii som nikde neprejavil svoje stanovisko v tejto veci, a poukazujem na citovanú kap. 2, s. 273 a n.

¹⁴³ Koncom 17. storočia bolo celkom bežné kupovanie kopaníc — napr. ŠA Bytča panstvo Pruské sign. 1/72 — Bohunice („Roku 1697, 26. apríla. Stala se dobrovolna smluva mezi ... kupil sem ... částky dve ... pod tři korce sebe a svým potomkom ...“ (šlo o kopanicu); podobne „Roku 1684, dne 26. februára. Stala se dobrovolna smluva ... kupil sem od ... kopánku ... sebe a svým potomkom budoucím na věky za 31 zl.“;

ženské potomstvo dedí mimousadlostnú pôdu rovným dielom, a to aj vo zmysle reálneho rozdelenia pozemku.¹⁴⁴

Ale niekedy stretávame sa v praxi aj s rozhodnutiami panských stolíc, že kopanice alebo vinice majú sledovať osud usadlosti a že ostatné mužské alebo ženské potomstvo má dostať z nich len peňažnú výplatu.¹⁴⁵

Pevnejšie dedičské právo dedičov poručiteľa prejavilo sa v prípadoch, keď dedič nebol schopný pre nezletilosť samostatne hospodáriť. Aj keď sa mu nezachovala usadlosť, zachovali sa mu spravidla kopanice.¹⁴⁶

tamže — sťažnosť O. Uherčinich. — „Roku 1740 jako z obecnej knihy osady Bohunic zreteľne se preukázat může, že dedo ... sebe i svým potomkom odkupel na veky jednu kopaničnu zem ...“; tamže — *Copia ex libro privilegii oppidi Pruska* — „Anno 1665 mense 7bris die 22 ... ja Jan Suman kupil sem na veky i zvechu zdaním dítkam a potomkom mím kopaniczu ...“ („I z příčiny tej že v nahlosti vytah z knihi meskej nemohel sem ukazat ponevač taka kniha meska v opatrnosti slavneho panstva Pruščanskeho ochrane pozustava“). Tamže — sign. I/73 — Kamenčany (Št. Sečkář založil gruntovú zem — keďže to bolo zakázané, rozhodlo panstvo preniesť záloh na kopanicu, ktoré sa aj veriteľovi odovzdala). Na biskupských panstvách bolo možno založiť kopanicu od konca 18. stor. len so súhlasom panstva, lebo kopanice boli prenechané sedliakom len pre ich lepšiu existenciu (ŠA Nitra — panstvo Krakovany, Proth. XVI, 1831 No 61, 106, 68; panstvo Radošina, Prot. XI, 1830, No 138, 141 a 143).

¹⁴⁴ ŠSŮA Bratislava — fond Žrdody Hlohovec, Prot. s. dom. v Piešťanoch z 19. 8. 1797 No 6 (klčovisko rovnako medzi bratov a neter, ale paterno avita len muži); No 10 (usadlosť prevzali dvaja zo štyroch synov, ale klčoviská všetci spoločne, ak ich vykúpia od veriteľov); tamže — Proth. zo 27. 4. 1812 No 6 (klčoviská paterno avita dedia len synovia, nadobudnuté reálne aj dcéra); tamže — Prot. 9. dom. 9. 5. 1832 (pozostalosť Kovarských — urb. nehnuteľnosti len mužské, kopanice mužské a ženské potomstvo rovnako; pozostalosť B. Moravčíkových — nezl. dcéra, usadlosť zpeňažená, klčoviská sa jej zachovali v plnom rozsahu); tamže — Prot. z 25. 8. 1797, No 3; ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/17 — Červený Kameň (12. 11. 1802 — pozostalosť po Dičkoví — „cum de jure consuetudinario inter subditos hujus Dni Oroszlyankö ... vigente et continuo usitato conformiter ad praescriptum tit. 29 Partis 3ae fratres cum sororibus in extirpaturis, tam paterno quam materno aviticis absque ullo discrimine aequaliter succedere soleant“, preto klčoviská rozdelené rovným dielom medzi bratra a sestru); podľa miestneho obyčaja na Žrdodyovskom panstve v materno avitice klčoviská sukedoval len ženský rod [tamže — Prot. s. dom. z 22. 6. 1799 v Piešťanoch, No 2 (pozostalosť po J. Kusy), tamže — Prot. z 27. 4. 1812 v Piešťanoch, No 5 (pozostalosť po Menyhardovi), tamže — Prot. zo 16. 3. 1829 v Hlohovci, No 54 (pozostalosť po M. Birčakovi)]. ŠA Nitra — panstvo Močenok, Prot. s. dom. 1832, No 25 (vinicu syn a dcéra rovným dielom); tamže — Prot. XVIII, 1816–1825, No 65 (usadlosť prevzal jeden syn, ale vinicu oba synovia spoločne); tamže — Proth. XLVII zo 13. 2. 1837 (z vinice dcéram plné uspokojenie, z usadlosti a ostatného majetku len emaritatio).

¹⁴⁵ ŠA Nitra — panstvo Močenok, Prot. s. dom. 1832 No 35 (z klčovisk vyplatená neter); tamže — Proth. II. zo 19. 7. 1828 v Nitre, No 1 (preberateľovi usadlosti aj klčoviská, lebo je dobrou zárukou ich obrábania), rovnako tamtiež — panstvo Lukáčovce, Proth. X z 18. 1. 1830, No 103; tamtiež — panstvo Močenok, Proth. XLVII z 13. 2. 1837, No 151 a 152 (vinice zostávajú pri usadlosti a oprávnení dedičia sú z nich dedičom — preberateľom vyplatení).

¹⁴⁶ ŠA Bytča — panstvo Pruské, Acta s. dom. sign. KP 71/73: Proth. causarum subditelae Dni Oroszlyankö z 2. 11. 1831 (pozostalosť po J. Kvasničkovi).

Pri nadobudnutých kopaniciach, ak nezostali potomci, mala manželka prednosť pred súrodencami poručiťela.¹⁴⁷

Pochopiteľne aj na kopanice a vinice platil tit. 30 Trip. III. vymedzujúci testovacie právo poručiťela ohľadne zdedených a nadobudnutých nehnuteľností a tit. 29 ohľadne otcovského a materského majetku. Preto o zdedených kopaniciach mohol disponovať len so súhlasom zemepána¹⁴⁸ a otcovské kopanice dedila dcéra len, ak nebolo synov.¹⁴⁹

12. Dedičské právo poddaných podľa zák. čl. VIII/1840

Keď uvážime, čo bolo zhora povedané o právnej úprave a praxi ohľadne dedenia poddaných, najmä dedenia k nehnuteľnostiam, vidíme, že táto úprava vykazovala veľké nedostatky z hľadiska poddanského záujmu na zveľaďovaní svojho majetku. Najmä odúmrtné právo zemepána a obmedzenosť testovacej slobody hrali významnú úlohu, vedľa okleštenia dedičského práva ženského potomstva a bočného príbuzenstva.

Ako hlavný prínos treba označiť novú úpravu testovacej slobody. Oproti Trip. III tit. 30, kde poručiťel mohol testovať o polovici nadobudnutého majetku, ak nezanechal zákonných dedičov, bola rozšírená § 9 zák. čl. IX/1836 na všetok hnuteľný a nehnuteľný nadobudnutý majetok. V § 2 zák. čl. VIII/1840 rozšírila sa táto sloboda v tom zmysle, že o nadobudnutom majetku, či hnuteľnom alebo nehnuteľnom, mohol poručiťel testovať celkom voľne aj v tom prípade, ak zanechal zákonných dedičov. Tým prakticky v oblasti nadobudnutého majetku bol postavený testament pred zákonom, testamentárne dedenie pred dedením zo zákona, testamentárny dedič pred zákonným.

Prijatie tejto zmeny nebolo samozrejmé. Zástupcovia celého radu — medzi nimi slovenských — stolíc na sneme vyslovovali sa proti tomuto návrhu. Uvádzali obavy, že týmto spôsobom sa rozkúskuje poddanský majetok a že testamentom bude môcť poručiťel obchádzať zákonné potomstvo a poškodzovať ho. Preto niektorí sa prihovárali za zavedenie rímskeho dedičského systému, ktorý poznal povinný diel určitých dedi-

¹⁴⁷ Tamže — sign. I/72 — Bohunice: 31. 1. 1805 M. Galko ca J. Holba „... successionem in extirpaturis ... acquisitis ... sine prolibus demortuo ... non in collateralibus ... linea stantibus, sed superstiti ejus viduae ... vi positivarum Regni legum, et mutuae conjugum successionis manifeste competente ...“.

¹⁴⁸ ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/71 — Pruské (testament O. Urbánka z 10. 11. 1802) a sign. I/74 — Sedmerovce („Kopanice Pod Hajom, ktoru sem ja nadobudla poručam tiež synom; kopanice ostatne ponevač su dedovske nechavam pod sud slávnej vrchnosti“).

¹⁴⁹ Tamže — sign. I/71 (testament O. Urbánka z 10. 11. 1802).

čov z pozostalosti. Naopak iní (napr. zalanský Deák) vyslovovali sa veľmi vehementne za úplnú testovacíu slobodu nielen ohľadne nadobudnutého, ale aj zdedeného majetku, aj keď nie celkom na úkor detí a vdov v prospech extraneov. Prednosti tejto úpravy videli jednak v rodinných, jednak v národohospodárskych zreteľoch. Úplná sloboda rodiča testovať o všetkom svojom, zdedenom i nadobudnutom majetku, podporovala by citový vzťah detí k rodičom a najmä aj rodič mohol by odmeňiť tých potomkov, ktorí by sa k nemu starostlivejšie chovali. Národohospodársky táto úprava by podporovala usilovnosť poddaných, keď títo budú istí, že ich majetok dostane sa do rúk, v ktorých by ho oni najradšej videli. Viac budú do majetku investovať, ak budú vedieť, že prípadným predajom (ak by sa zákonní dedičia nevedeli dohodnúť na prevzatí pozostalosti — §§ 4—5 zák. čl. VIII/1840) sa nedostane majetok podľa nazerania poručiťa do cudzích rúk. Preto zástancom týchto úprav zdalo sa obmedzenie testovacej slobody na nadobudnutý majetok a jej vylúčenie ohľadne zdedeného majetku ako podržanie istého druhu aviticity aj pre poddaných, čo sa im javilo tým cudzejšie, že u poddaných nemá miesto ohľad na zachovanie poddanskej rodiny, lebo tento ohľad si zaslúžil len šľachtická rodina. Okrem toho práve ak poručiťovi bude povolené voľné testovanie aj ohľadne zdedeného majetku, prakticky sa zabráni nežiadúcemu rozkúskovaniu poddanského majetku, čo je potrebné práve v hornozemských pomeroch.

Zákon vyslovil plnú rovnoprávnosť mužského a ženského pokolenia v dedičskom postupe do zdedenej i nadobudnutej pozostalosti. I túto zmenu bolo treba prebojovávať v sneme, a boli ochotní ženské pokolenie pripustiť k dedeniu usadlostí len vtedy, ak by nebolo mužského potomstva. Tiež najmä z hornouhorských stolíc sa prihovárali za predošlú úpravu, poukazujúc na špeciálne hornozemské pomery a nebezpečenstvo rozdrobenia usadlostí. Na tieto ich hlasy stúpenci rovnosti pohlaví poukázovali na to, že potreby hornozemských oblastí môžu vyriešiť poručiťelia v prospech mužov cestou testamentov.

V diskusii o testovacej slobode zástanci jej obmedzenia argumentovali aj tým, že je vo vyššom záujme spoločenskom nepripustiť ju v plnom rozsahu, lebo hrozí potom nebezpečenstvo, že práve testamentami budú mnohí vylúčení z dedenia nehnuteľností a že teda nehnuteľný majetok sa bude hromadiť len v niekoľko málo rukách a že nie je záujem, aby väčšina vlastní zostala v rukách niekoľko málo poľnohospodárov, ale naopak, aby bola v čo najširšom ich počte. Preto predošlá úprava aj z tohto hľadiska bola podľa nich vyhovujúcejšia.

V spojitosti so zákonným dedením a s rovnoprávnosťou potomkov bolo zároveň vyrieknuté, že každému dedičovi má sa započítvať, čo od svojich

rodičov dostal z príležitosti svadby alebo potom kedykoľvek neskôr.

Akékoľvek prvé miestne zvyky alebo obecné štatúty, ktoré odporovali rovnoprávnosti všetkých potomkov, boli zrušené. Avšak aj pre budúcnosť mali zostať v platnosti tie zmluvy, ktorými zemepáni odovzdávali poddaným usadlosti s podmienkou, že ich budú dediť len mužskí potomci.

Zostávali v platnosti ustanovenia § 9 zák. čl. IV/1836 a § 4 zák. čl. V/1836, podľa ktorých k rozdeleniu usadlosti bol potrebný súhlas zemepána. Aby sa zabráňovalo drobeniu, zákon (§§ 4 a 5) podrobne upravil, ako riešiť situáciu, kde bolo niekoľko dedičov schopných hospodáriť. Mali sa medzi sebou dohodnúť, kto z nich prevezme hospodárstvo a vypláť ostatných; zpravidla mal to byť ten, ktorý bol ochotný ponúknuť najvyššiu výplatu. Ak by dedičia neboli schopní niesť urbárske bremená alebo ak by to žiadala polovica dedičov, mala sa usadlosť speňažiť na verejnej licitácii za cenu, ktorú mal určiť richtár so zemepánom; ak by sa to na prvej dražbe nepodarilo, mali ju na druhej dražbe predáť tomu, kto najviac ponúkol, aj keď to bola nižšia cena, než richtárom a zemepánom určená. To v podstate malo platiť aj pre deľbu viníc, ale s tým, že sa má v tomto smere rešpektovať miestny zvyk (pokiaľ ide o minimálny rozsah vinice).

Jasne sa zakotvuje (§ 7) sukcesia rodičov do všetkého zdedeného i nadobudnutého majetku poručiťa, ak tento nezanechal potomkov. V takomto prípade (nedostatok potomkov) však, ak zanechal manželku, táto dedí celý spolunadobudnutý, ba aj pred manželstvom nadobudnutý majetok, ak poručiťa testamentom neustanovil inak (§§ 8—9).

Zemepanské odúmrtné právo bolo významne obmedzené prizvaním k dedeniu bočných príbuzných. Aj táto úprava len ťažko prerazila. Najmä zo strany hornozemského zemianstva sa namietalo, že je to ustanovenie predovšetkým na ich úkor a že dokonca toto ustanovenie môže spôsobiť, že poddaným sa bude dariť lepšie ako drobnému zemianstvu. Domáhali sa preto, aby alebo mohli na takto uprázdnené usadlosti dosadiť podľa svojho presvedčenia vhodnejších hospodárov, prípadne aj za poplatok — a nie bez ďalšieho usadlosti prepustiť zadarmo bočným príbuzným a pritom neraz horším hospodárom —, alebo aby im bolo dovolené podržať takto uprázdnené usadlosti, prípadne pri znášaní verejných bremien (kontribúcia a stoličná daň). Upozorňovalo sa, že toto ustanovenie zákona drobné zemianstvo ťažko bude môcť dodržiavať, najmä ak pôjde o kvalitné a rozsiahlejšie usadlosti.

Nakoniec predsa len proti drobnému zemianstvu i magnátskej tabuli liberálna snemová šľachta presadila uzákonenie zákonného dedenia bočných príbuzných (§§ 10—12).

Ak boční príbuzní boli vydelení z majetku, prichádzajú do úvahy ako dedičia len zdedeného majetku; pravda za predpokladu, že tu niet bližších dedičov. Nadobudnutý majetok zo zákona nededia boční príbuzní, a preto ak nezostali po poručiteľovi potomci, ani rodičia, ani manželka, a neustanovil o ňom v testamente, potom nadobudnutý majetok dedí ako odúmrlí zemepán (§ 10). Ak je však medzi nadobudnutým majetkom aj urbárska usadlosť, musí ju zemepán v zmysle § 9 zák. čl. XI/1836 odovzdať vhodnému hospodárovi oproti znášaniu bežných bremien, pritom môže si od preberateľa požadovať preplatenie len na usadlosti sa nachádzajúcich stavieb a zlepšení (investície a meliorácie), ale vôbec nie cenu požívania usadlosti. Práve toto ustanovenie napádalo hornozemské zemianstvo, argumentujúc že vlastne dvakrát zadarmo stráca poddanské usadlosti, poprvé keď ich vôbec odovzdalo do požívania poddaným, a druhý raz keď ich v zmysle tohto zákona musí bočným príbuzným znovu prenechať do požívania.

Ak však poručiteľ nebol ešte vydelený a žil spoločne so súrodencami, vtedy títo po ňom dedia nielen zdedený, ale aj nadobudnutý majetok, ak bezdetný poručiteľ nezanechal po sebe ani rodičov, ani manželku, ani o nadobudnutom majetku inak neustanovil v testamente (§ 12). Ak by nebolo po poručiteľovi ani bočných príbuzných, potom aj zdedený majetok prechádza ako odúmrlí na zemepána (§ 13).

Zemepanské odúmrtné právo bolo teda podstatne obmedzené, jednak vylúčením partikulárnych zvykových úprav, jednak rozšírením dedičského práva a jeho spresnením u ženského pokolenia, predkov, bočných príbuzných a manželiek.

Upravené boli aj nároky manželiek na vrátenie do manželstva vneseného majetku, aby sa zabránilo prípadnému zneužitiu na úkor ostatných dedičov alebo zemepána. Manželke sa priznáva prednostný nárok na prinesený majetok, ak môže dokázať, že ho skutočne do manželstva prinesla (§ 14). Pre budúcnosť sa ale žiada — a v tom je zmena oproti predošlému stavu — aby allatúra bola pri založení manželstva richtárom za spolupôsobenia panstva spísaná a ohodnotená, a jedna kópia zápisu mala sa odovzdať manželke a druhá kópia mala byť uložená na obci. Ak takýto súpis nebol urobený, mohla manželka po smrti manželovej žiadať len tie vnesené veci, ktoré sa in natura v majetku zomrelého manžela nachádzali (§ 15).

Len po diskusii boli prijaté aj ustanovenia ohľadne vdovského práva (zabezpečenia) pozostalej manželky. Bolo vyrleknuté, že vdova, pokiaľ nesie meno poručiteľa, zostáva v užívaní všetkého manželovho zdedeného majetku, ak sa v testamente nepostaral o jej primerané zaopatrenie. Ak v zdedenom majetku bola aj poddanská usadlosť a vdova nebola ju

schopná obrábať a niesť príslušné urbárske povinnosti, vtedy do úvahy prichádzajúci dedičia (rodičia alebo boční príbuzní) mohli ihneď prevziať alebo odpredať usadlosť, ale museli vdove zabezpečiť primerané zaopatrenie. O jeho výške mohli sa dohodnúť, ak by sa tak nestalo, určila ho panská stolica berúc zreteľ na stav vdovy, veľkosť majetku ako aj na spolunadobudnutý alebo na majetok, ktorý dostala na základe vzájomnej manželskej sukcesie (§ 16). Ak po poručiteľovi zostali vdova i spoločné deti, a ak sa poručiteľ testamentom nepostaral o vdovu, deti sa môžu domáhať deľby majetku len za predpokladu, že sa dohodli v zmysle § 16 o zaopatrení vdovy-matky. Ak však pozostalé deti po poručiteľovi pochádzajú z jeho prvého manželstva, vtedy si vdova môže nárokovať zo zdedeného a nadobudnutého (nie spolunadobudnutého) majetku len požívanie na jednom detskom dieľi, ktorý po jej smrti alebo znovuvydaji si rozdelia medzi seba (§ 18).

Napriek veľkému odporu drobnej šľachty táto úprava dedičského práva platila nielen na poddaných, v urbárskych, kontraktuálnych alebo privilegovaných obciach, ale aj na drobnú šľachtu žijúcu na urbárskych usadlostiach, pokiaľ ide o dedenie nehnuteľností. To však neznamenal zníženie postavenia drobných zemanov na roveň poddaným, lebo ostatné šľachtické práva im zostali. Preto bolo aj výslovne stanovené, že zákon nemá spätnú účinnosť a teda bola pre nich zabezpečená platnosť iných úprav.

Archívneho materiálu ohľadne aplikácie zák. čl. 8/1840 je pomerne skromne, najmä tiež preto, že od jeho sankcionovania až do buržoáznej revolúcie uplynulo sotva sedem rokov. A to je doba pomerne krátka, keď uvážime, že už aj vtedy dedičské prípady potrebovali na svoje prejednanie a skončenie uplynutie spravidla aj niekoľkých rokov. Avšak aj z toho skromného počtu prípadov, s ktorými sme sa v archívoch stretli, ukazuje sa nám, akým smerom sa prax niesla a aké zmeny v nej môžeme konštatovať v dôsledku novej právnej úpravy.

Tak predovšetkým možno jednoznačne konštatovať, že boli dodržiavané vyššie vyložené zásady o zákonnom, prípadne testamentárnom dedení, najmä ohľadne dedičského práva ženského pohlavia, ďalej predkov a bočných príbuzných, a v dôsledku toho zemepanská odúmrt' prišla do úvahy ďaleko zriedkavejšie v porovnaní s predchádzajúcim obdobím.

Ženské pokolenie v priamej i bočnej línii dedí navzájom vedľa mužského pokolenia¹⁵⁰ aj urbársky majetok.

¹⁵⁰ ŠA Nitra — panstvo Nitra, Proth. s. dom 86 z 15. 3. 1843 No 1 (pozostalosť po K. Močkovej — dedia sestrenice ako najbližší príbuzní) a No 6 (pozostalosť po H. Masnej — dedia sestry jej hnutelnú i nehnuteľnú allatúru); ŠA Levoča — fond Maríassy, Sp. Hrušov sign. B I-a/10: rozh. z 21. 12. 1845 vo veci pozostalosti po vd. Kulbachovej; ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/84 — Ilava: pozostalosť po J. Lepákovi

Prejavuje sa širšia testovacia sloboda a to aj na škodu vlastných detí, ak tieto k poručiteľovi nemali dobrý vzťah.¹⁵¹ Vydatým dcéram alebo synom sa zaráta, čo prv od rodičov a majetku dostali.¹⁵² Ženy mohli svojím hnutelným i nehnuteľným majetkom voľne disponovať aj medzi živými i pre prípad smrti.¹⁵³

Zostával stále v platnosti zákaz deliť usadlosť bez zemepanského súhlasu alebo odtrhovať extravilán od intravilánu.¹⁵⁴ To však neplatilo na klčoviská a vinice.

Ako sa riešila po novom dedičskom zákone otázka dedičského nároku nezletilých dedičov na urbársku usadlosť? Prax nám ukazuje, že nie vždy sa takýmto dedičom zachovala usadlosť, že boli z nej alebo vyplatení dospelými súrodencami ako ich tútormi¹⁵⁵ alebo otčimom,¹⁵⁶ a niekdy bola usadlosť daná do árendy na čas ich nezletilosti.¹⁵⁷

z Beluše — 4. 3. 1842 — okrem budov a hnutelností aj „pol gruntu urbárskeho na obidvoje dievčata jak s prvého manželstva Mariši (12 ročne), jako aj z posledného manželstva Betka (2 ročne“, a pozostalosť po J. Halgašovi z Lieskovca — dve dcéry 1/2 urb. usadlosť; tamže — pozostalosť po J. Katerinčin z Podvážia z 21. 6. 1847 — 3 chlapi a 2 dievčatá — 1/4 urb. usadlosť; tamže — sign. I/85 — Ilávka: pozostalosť po J. a O. Mítskovi z 25. 4. 1843 — sestrenice a bratanci; tamže — sign. I/78 — Mikušovce: pozostalosť po E. Kopačke — 16. 6. 1841 — po bratovi dedia zdedenú otcovskú usadlosť bratia.

¹⁵¹ ŠA Levoča — fond Mariássy, Sp. Hrušov sign. B 1 — a/10: testament M. Hroblyaka zo 17. 9. 1840 o časti pozostalosti v prospech svojej 2. manželky — všetky hnutelnosti i kúpené role „za jej vernost, ktoru sem za devet rokov skusil a aj preto, že sa velyo pri mne narobila“ ... „ponevač ja jako uznať musím na smrteľnej posteli žadnu duvernost ku mojemu synovi nemam“. Urb. usadlosť s domom zostala synovi ako zák. dedičovi.

¹⁵² ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/85 — Ilávka: pozostalosť po J. a O. Mítskovi — rozh. z 28. 10. 1846 — „ale Zuze sa zaráta čo už dostala“ (vydatá pred 17 rokmi).

¹⁵³ ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. II/23: darovanie K. Mazánovej z 2. 12. 1844 v prospech budúceho manžela J. Remšika pred rychtárom, 3 prisažnými a notárom „Nižepsaná pritomním písmom zname činím i nabuducne že vezmuce sebe na pristupki poctiveho mládence Jana Remšik, kteremu z mojej majetnosti a držania urbárskeho podpisujem a venujem 1/6 gruntu dom, riad a lichvu. Až by sa nedať Pan Boch všemohuci pridalo, že bych prv snad jako on umrela, aby takowy potom v spokojnosti po smrti mej prebyvat mohel aj slobodne sa tam oženil, aby snad takovemu volajaká prekažka buducne učinena nebola“.

¹⁵⁴ ŠA Nitra — panstvo Nitra, Proth. 86 No 4 z 15. 3. 1843 (prípád J. Godála z Drážkoviec).

¹⁵⁵ ŠA Levoča — fond Mariássy — Sp. Hrušov sign. B 1 — a/10: rozh. z 2. 4. 1845 ohľadne pozostalosti po A. Hornyakovej — usadlosť prevzal najstarší syn — vyplatil ako tútor nezletilých súrodencov z budov a z hnutelností; a tamže ošacovanie pozostalosti po M. Tkáčovi z 12. 5. 1840 — usadlosť prevzal starší syn z rozhodnutia zeme pána a vyplatil mladšieho brata z budov, hnutelností a úrody; naopak na pružčanskom panstve (ŠA Bytča — sign. I/84 —) vydatá sestra zároveň tútorka nezlet. sestier prevzala 5. 11. 1841 celú pozostalosť aj so želiarskou usadlosťou a vyplatila sestry nielen zo stavieb a hnutelností ale aj zo želiarskej usadlosti(!).

¹⁵⁶ ŠA Levoča — fond Mariássy; Sp. Hrušov sign. B 1 — a/10: rozh. z 21. 12. 1845 gazdovstvo prevzal otčim a vyplatil ako tútor mužské a ženské potomstvo poručiteľa z 1. a 2. manželstva zo stavieb a hnutelností.

¹⁵⁷ ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. I/84 — Ilava: tútor J. Galko vzal kontraktom

Vidieť, že plnosť dedičského nároku bola podmienená schopnosťou hospodáriť; ak jej nebolo alebo nenašla sa vhodná náhrada za hospodára napr. vo forme tútora alebo árendátora, usadlosť sa dedičom in natura nezachovala. Ba niekedy dokonca nebola šacovaná do pozostalosti ani hodnota požívacieho práva.

Skutočne, keď prezeráme šacunki pozostalostí po vynesení nového dedičského zákona z r. 1840, zisťujeme, že prax zďaleka ešte nebola ustálená, že kolísala v otázke, čo treba rátať do poddanskej usadlosti. V celom rade prípadov zotrvávalo sa v podstate na praxi zpred urbárskych zákonov 1832/36 a do pozostalosti sa rátali len stavby, hnutelnosti, prípadne klčoviská alebo investície do stavieb a klčovísk.¹⁵⁸ A vedľa toho v rade prípadov hodnotila sa pri šacovaní pozostalosti aj želiarska a sedliacka usadlosť sama, požívacie právo poručiteľa na nej.¹⁵⁹

z 21. 2. 1841 do árendy na 6 rokov 3/8 urb. usadlosť poručenčov; tamže — rozh. sirotskej stolice z 22. 6. 1847 — pozostalosť po A. Zahradníkovi z Prejtej z hnutelností a 1/2 urb. usadlosti: usadlosť daná do árendy a hnutelnosti zpeňažiť, rovnako tamže — sign. 1/85 — Ilávka: usadlosť 1/2 urb. do árendy a hnutelnosti zpeňažiť.

¹⁵⁸ ŠA Levoša — fond Mariassy, Sp. Hrušov sign. B 1 — a/10: ako pozostalosť po Št. Mačudovi šacovali sa 23. 6. 1841 len stavby [chyža, komora, maštal, chliev pre svine, stodola, voziareň, pivnica] a hnutelnosti [dobytok, hospodárske náčinie a domáce zariadenie, obilie v stodole]; ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. 1/72 — Bohunice: 6. 12. 1840 ako pozostalosť po O. Suchánkovi ocenili sa len stavby, hnutelnosti a klčoviská, ale nie uvedená v súpise 1/4 usadlosť; rovnako tamže pri šacovaní pozostalosti po M. Mičudovi; rovnako — tamtiež — sign. 1/74 — Sedmerovce: 5 detí — urb. usadlosť 1/8 uvedená, ale nešacovaná; vôbec na pruščanskom panstve (sign. 1/77—84 — Ilava — Červ. Kameň) v dedičských sporoch z obdobia po 1840 uvádza sa v súpisoch pozostalosti aj urb. usadlosť a jej veľkosť, ale neprichádza do úvahy predeľba a šacovanie: rozsudky sa týkajú len úrody z usadlosti, stavísk, klčovísk a hnutelností, napr. pozostalosť po Št. Pijakovi — uvádzajú sa „zeme gruntovne“, ale len cieľom ocenenia osiva do nich, kdežto u „zeme kopaniczne“ oceňuje sa osobitne semenom do nich vysiate aj zeme samé („šacunek zemi“) i lúky, ďalej sa ocenili: dom a iné budovy, dobytok, hosp. riad a úroda („fructum agrorum colonialium“). Tamže — sign. 1/84: 4. 3. 1842 po J. Lepakovi z Beluše boli šacované len budovy a hnutelnosti, hoci bolo uvedené, že 1/2 urb. usadlosti sa dedí medzi obe nezl. dcéry a rovnako tamže pozostalosť po J. Halgašovi z Lieskovca; a po A. Zahradníkovi z Prejtej — uvedené 1/2 gruntu ako držba v šacunku, ale neobhodnotené; po Št. Machalovskom z Prejtej pozostalosť zo žel. fundusu a domu 21. 6. 1847 z rozhodnutia sirotskej stolice odpredaná na verejnej licitácii — v skutočnosti len cena domu; tamže — sign. 1/85 — Ilávka: v pozostalosti po Jánovi a Ondrejovi Mitskovi šacované len budovy, dobytok, dom. a hosp. riad, uvedená ale neocenená 1/2 urb. usadlosť; rovnako sign. 1/88 — Prejta v šacunku pozostalosti po Janovi a Ondrejovi Žigovi z 28.10. 1846.

¹⁵⁹ ŠA Bytča — panstvo Pruské sign. 1/84: v pozostalosti po J. Burucovi 6. 7. 1842 ocenené vedľa budov, dobytky a hnutelností aj 4/8 urb. usadlosti; po J. Chalupkovi z Prejtej 1. 3. 1847 vedľa budov, dobytky, riadu spolu 593 zl. aj „živnosť pol gruntu šacovaná in fl. 800“, takže celá pozostalosť činila 1.393 zl.; rovnako po J. Katerinčinovi z Podvážia 21. 6. 1847 okrem stavania, lichvy a riadu, osobitne ocenená „živnosť urbárska 1/6 ... fl. 150.—“; v pozostalosti po Št. Ozanecovi 5. 3. 1847 doplnená aj cena želiarskej usadlosti 150.— zl., vedľa budov, hnutelností a klčovísk — 346 zl.; po A. Siranovi z Ilávky 21. 6. 1847 šacovaná „živnosť urbárska 1/8 gruntu nanho pripadajúca 250 zl.“; po J. Valáškovovi z Beluše 6. 3. 1847 hodnota 1/2 gruntu ur-

13. Z á v e r

Na základe vyššie povedaného možno vyvodíť niektoré zásadné závery ohľadne poddanského dedičského práva k pôde a k užívanej usadlosti zvlášť.

Predovšetkým možno konštatovať, že rozdrobenosť dedičskoprávnej úpravy podľa jednotlivých panstiev alebo zemepisných oblastí zďaleka nebola taká veľká, ako sa často v literatúre naznačuje a prijíma. Trip. III tit. 30 § 6 dávalo síce prednosť miestnemu starému zvyku a praxi („consuetudo juris; que juxta veterem locorum usum observanda censetur“), avšak v priebehu rokov sa v tomto smere zvyk a prax pomerne zjednotila a ustálila natoľko, že miestnym odchýlkam zostávalo pomerne veľmi málo miesta (tak najviac v otázke formálnych náležitostí testamentov).

Z právnej praxe preniká zásada, že predmetom dedenia dedičov poddaného so zreteľom na usadlosť boli len jeho investície a mellorácie do usadlosti. Vlastné usadlostné pozemky akoby sa k takto chápanej pozostalosti boli pridávali dedičom z voľného rozhodnutia a práva zemepána. To sa osobitne prejavovalo v prípade, že oprávnených dedičov bolo viac a zemepán voľne si vybral z nich najvhodnejšieho. Testamentárne dispozície ohľadne usadlosti boli platné, len ak s nimi zemepán vyslovil súhlas. Poddanské dedičské právo k usadlosti rozvinulo sa len v rámci plného rešpektovania vlastníckeho práva zemepána a dedičom zabezpečovalo iba nastúpenie do postavenia poručiteľa voči zemepánovi. Preto ak zemepán mohol z usadlosti odstrániť poručiteľa, rovnako mohol z nej odstrániť aj jeho dedičov alebo ich k nastúpeniu nepripustiť. Poddanské dedičské právo odzrkadľovalo v sebe predovšetkým hospodársky záujem zemepána, aby na usadlosti bol hospodár čo najschopnejší plniť feudálne povinnosti voči zemepánovi a voči štátu.

Tento hospodársky zemepanský záujem zoslaboval značne dedičský nárok dedičov na usadlosť: vylučoval v zásade ženské potomstvo, redukoval mužských potomkov a niekedy vylučoval nezletilcov a ešte viac kolaterálov ako dedičov, a konečne vylučoval testovaciu slobodu poručiteľa. Ale napriek tejto labilnosti dedičského práva potomkov alebo bočných príbuzných a napriek zdôrazňovaniu, že predmetom dedenia sú len „merces laboris et proemium“, predsa len i z tit. 29 a 30 Trip. III i zo samej praxe a jej vyjadrovania prenikajú slabé, priamo pavučinové vzťahy určitých dedičov k usadlosti samej, akási „zákonná sukcesia na

bárskeho 400 zl. a po P. Szivakovi z Beluše z 8. 2. 1847 ocenená 1/4 gruntu na 500 zl. okrem budov, hnutelností a klčovnísk; a konečne po J. Belicovi z Beluše 30. 11. 1843 vedľa hodnoty budov a náradia, pripísaná aj „živnosť hofferska brez stavanja 150 zl.“.

usadlosť“, ako sa vyjadřila vršatecká panská stolica. Z právnej praxe cítil, že sa rešpektovalo viac, než len že dedičia majú dostať náhradu za investície a meliorácie do usadlosti, najmä u mužského potomstva a mužských bočných príbuzných (súrodencov) preniká tendencia akéhosi práva ostať v užívaní usadlosti. Ak sa však mužský potomok zdal zemepánovi neschopným hospodárom (napr. nezletilci, fyzicky alebo duševne neschopní), zemepán ho z usadlosti odstránil, resp. do sukcesie na usadlosť nepripustil napriek jeho dedičskému právu a vyplatil mu len hodnotu investícií a meliorácií, nie aj hodnotu usadlosti alebo požívacieho práva na nej. A ešte slabšie v tomto smere mali postavenie mužskí boční príbuzní, lebo títo mohli sukcedovať do usadlosti len za podmienky vyplatenia zemepanskej odúmrte. Ostatným príbuzným, totiž ženskému potomstvu, ženskému bočnému príbuzenstvu a vdove sa nepriznával nárok na sukcesiu do usadlosti, ale zemepán ich na usadlosti často ponechával, ak vyplatili odúmrt'. Je zrejmé, že dedičské poddanské právo tejto náplne ohľadne usadlosti nenarušovalo zemepanské vlastnícke právo.

Významnú zmenu v prospech poddaných priniesol zák. čl. IV/1836 v § 6, keď rozšíril dispozičné právo poddaného vedľa investícií a meliorácií aj na požívanie usadlosti. V praxi sa to začalo prejavovať tým, že do pozostalosti dostávala sa aj usadlosť, resp. hodnota jej požívania. Bol to prínos pre poddaných, aj keď prax v tejto veci až do buržoáznej revolúcie, konkrétne do zák. čl. IV/1848 kolísala. To tiež vyvracia tvrdenia o obsolétosti tit. 30 Trip. III ako aj, že § 6 zák. čl. IV/1836 len sankcionoval už bežnú prax.

Na tejto ceste hmotného zainteresovania poddaného na hospodárení na usadlosti niesol sa aj zák. čl. VIII/1840 o dedičskom práve poddaných. Spevnil a pokiaľ ide o ženské príbuzenstvo rozšíril dedičský nárok ohľadne usadlosti. Testovacej slobode priznal prednosť pred zákonným dedením, pokiaľ išlo o nadobudnutý hnutelný i nehnuteľný majetok.

To všetko veľmi značne obmedzilo zemepanský odúmrtný nárok a posilnilo postavenie poddaných k usadlosti. Nemožno však prijať názor (Sarlós), že by sa poddaní boli stali týmito úpravami plnými vlastníckmi užívaných usadlostí. Poddanému patrilo aj naďalej len požívanie usadlosti a bez panského súhlasu nemohol disponovať podstatou usadlosti (predať, založiť, testovať, deliť ju, disponovať jej hlinou, pieskom a pod., nemohol meniť jej hospodársky charakter, ani jej jednotlivých častí), zemepán mu ju mohol vymeniť za inú, rovnocennú usadlosť alebo mu ju odňať pre stavbu kúrie, zemepán ho z určitých zákonných dôvodov mohol z nej vyhnáť, zemepán mal nárok na urbárske plnenia a na prípadnú odúmrt' a konečne zemepán mal právo predať a odkázať svoj

majetok a s ním aj poddaného na ňom, zemepán mal jurisdikciu nad poddaným. To všetko odstránilo až revolučné zákonodarstvo a zabezpečilo poddanému plné buržoázne vlastnícke právo na užívanú usadlosť.

Die Vererbung der Urbarsession vom 18. Jahrhundert bis zur bürgerlichen Revolution in der Slowakei

(Zusammenfassung)

Im rezenten tschechoslowakischen auch ausländischen Fachschrifttum wird vielfach über das Rechtsverhältnis der Untertanen zum benutzten Boden während des Feudalismus diskutiert. In diesem Zusammenhang entsteht auch die Frage, welche Bedeutung dem gesetzlichen und testamentarischen Erbrecht der Untertanen in bezug auf Liegenschaften zukomme. Viele strittigen Punkte bestehen in diesen Fragen auch in der slowakischen und ungarischen Geschichtsforschung, welche sich mit dem feudalen Ungarn befasst. Strittig ist einmal der Charakter der rechtlichen Regelung der Erbschaft (die diesbezüglichen Bestimmungen des Tripartitums sind angeblich obsolet geworden), sodann auch der Inhalt dieser Regelung, konkret der Umkreis der gesetzlichen Erben (männliche, weibliche Abkömmlinge, Seitenverwandte) und der Gegenstand des Erbschaftsanspruchs, vor allem in bezug auf die Urbarsession, und endlich der eigentliche Beitrag der Reformgesetzgebung auf den Landtagen von 1832—1836 und 1840. Da die allgemeinen Rechtsnormen über das Erbrecht der Untertanen sehr lückenhaft und unklar bleiben, ist der Verfasser bemüht seine Schlussfolgerungen durch ausführliches, aus den Entscheidungen der Herrnstühle und Komitatssedrien geschöpftes, die Zeitspanne von 1750 bis 1847 umfassendes Archivmaterial zu belegen.

Der Verfasser konstatiert vor allem, dass auch in der ersten Hälfte des 19. Jhdt. die Gerichtspraxis die Bestimmungen des Tripartitums, III., 29 und 30 als vollauf gültig betrachtet, insbesondere in dem Punkte, dass den Untertanen an den Liegenschaften kein Eigentumsrecht zustehe und dass sie nur Anspruch auf die „merces laboris et proemium“ hätten. Auch der ergänzende Ortsgebrauch war ziemlich einheitlich (Buntbeit bestand höchstens in Fragen der formalen Erfordernisse letztwilliger Verfügungen).

Aus der Rechtspraxis dringt das Prinzip durch, dass Gegenstand des Erbschaftsanspruchs der Erben des Untertans bei der genutzten Session nur die Investitionen des Erblassers und die Mellorationen der Session seien. Die eigentlichen Sessionsliegenschaften werden dann vom Grundherrschaften zu dem so aufgefassten Nachlass sozusagen aus freien Stücken als Aufbesserung beigelegt. Die letztwilligen Verfügungen des Erblassers über die Liegenschaften waren gültig, nur wenn der Grundherr diesbezüglich seine Zustimmung erteilte. Das Untertanenerbrecht in bezug auf die Session entwickelte sich nur im Rahmen des vollen Respektierens des Eigentumsrechtes des Grundherrn und widerspiegelte vor allem das Interesse des Grundherrn, dass die Bauernsession durch einen Wirt besetzt werde, der am meisten fähig sein wird die Feudalverpflichtungen gegenüber der Herrschaft und dem Staat zu erfüllen.

Dieses wirtschaftliche Interesse des Grundherrn schwächte in hohem Masse den Erbschaftsanspruch der Erben in bezug auf die Session: es schloss grundsätzlich die weibliche Abkommenschaft aus, reduzierte die männlichen Abkömmlinge (die Session übernahm in der Regel nur einer von ihnen) und schloss sie als Erben oft auch aus (unmündige und zu wirtschaften unfähige), um so mehr drängte es das Erbrecht der Seitenverwandten zurück und endlich beschränkte es die Testierfreiheit des Untertanen. Wenn der Abkömmling dem Grundherrn als unfähiger Wirt erschien, war der

Grundherr nicht gezwungen ihn zur Nachfolge in die Session zuzulassen trotz seines Erbrechts und ersetzte ihm nur den Wert der Investitionen und Meliorationen, nicht auch den Wert des Nutzungsrechtes an der Session. Die Seitenverwandten konnten in die Session nur unter der Bedingung nachfolgen, dass sie dem Grundherrn den Heimfall erlegten. Aber trotz dieser Labilität des Erbrechts der Abkömmlinge und Seitenverwandten und trotz des Hervorhebens dessens, dass Gegenstand des Erbens nur die „merces laboris et proemium“ seien, dringen auch in der Rechtspraxis schwache, fast spinnwebbedünne Beziehungen gewisser Erben (männlicher Abkömmlinge und Seitenverwandten) zur Session selbst durch, es wurde mehr als der blosse Anspruch auf die Ersetzung der Investitionen und Meliorationen respektiert, es dringt die Tendenz auf irgendein Recht in der Nutzung der Session selbst zu beharren durch.

Bedeutsame Änderung zu Gunsten der Untertanen brachte der GA IV/1836 im § 6, indem er das Verfügungsrecht der Untertanen ausser den Verfügungen über Investitionen und Meliorationen auch um die Verfügungen über das Nutzungsrecht erweiterte. In der Praxis begann sich das in der Weise zu äussern, dass in das Nachlassinventar auch die genutzte Session einbezogen wurde, bezw. der Wert ihrer Nutzung. Das war ein positiver Beitrag, auch wenn die Praxis in dieser Frage bis zur bürgerlichen Revolution, konkret bis zum GA IX/1848, schwankend blieb. Diese Umstände widerlegen auch die Behauptung, dass der Titel 30 des Tripartitums, III, schon im 18 Jhdt. und später obsolet geworden war, sowie auch dass § 6 des GA IV/1836 nur die schon eingeführte Praxis sanktionierte. Bedeutsam war auch die Erweiterung der Testierfreiheit der Untertanen auf das ganze erworbene (mobile und immobile) Vermögen des Erblassers im § 9 des GA IX/1836, falls sie keine gesetzlichen Erben hinterliessen. Diese Beiträge der Gesetzgebung von 1836 hatten zweifellos als Ziel, das Interesse der Untertanen an der Bewirtschaftung der Session zu wecken und damit ihre Arbeitssamkeit und Produktivität anzuspornen.

Von diesem Geiste wurde auch der GA VIII/1840 über das Erbrecht der Untertanen getragen. Die weibliche Abkommenschaft wurde der männlichen gleichgestellt auch soweit es sich um die Nachfolge in die Session handelt und ausser den Vorfahren wurde das volle Erbrecht auch den Seitenverwandten zuerkannt. Und endlich wurde die Testierfreiheit auch auf das ererbte (mobile und immobile) Vermögen ausgedehnt und der testamentarischen Erbfolge wurde grundsätzlich der Vorrang vor der gesetzlichen Erbfolge zuerkannt. Dadurch wurde in beträchtlichem Masse der grundherrschaftliche Heimfall beschränkt und die Rechtsstellung der Untertanen in bezug auf die Session wurde gestärkt. Auch durch diese Regelungen sind die Untertanen noch nicht zu vollberechtigten Eigentümern der Urbarsessionen geworden, sie blieben nur Nutzniesser und konnten ohne die Einwilligung des Grundherrn nicht über die Substanz der Session verfügen (sie zu verkaufen, verpfänden, über sie testieren, sie zu teilen, die wirtschaftliche Bestimmung der Session oder ihrer Teile zu ändern). Dem Grundherrn blieb weiter das Recht die Session gegen eine andere einzutauschen oder sie zu Zwecken des Baues seiner Kurie einzuziehen, aus gewissen Gründen den Untertanen von der Session zu vertreiben oder die Erben nicht anerkennen, weiter das Recht auf die Urbaralleistungen, das Heimfallsrecht, das Recht im Rahmen der Verfügungen über das eigene Vermögen auch über den auf der Session ansässigen Untertanen zu verfügen, endlich das Jurisdiktionsrecht über den Untertanen. Diese Rechte des Grundherrn beseitigte erst die bürgerliche Revolution im Jahre 1848.